

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻՒԵ.—ՇՐՋԱՆ ԺԴ.

1881

ՏԱՐԻ ԺԴ. ՄԱՅԻՍ 31.

ՄԻՈՂԱՅ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՐԹՐԻՆԷ

ՊԵՂ Ի ՈՐԹՐՔԷ.

« Հմրք, մի զայլացուցանէր զորդիս ձեր, այլ
սնուցանիջիք զնոսա խրատու եւ ուսմամբ ճեառն »
(Եփես. Զ. գլ. 4 համար):

Մի ամբողջ ազգի բարոյական եւ նիւթական կեանքի գլխաւոր ապահովութիւնը կայանումէ նորան բաղկացնող ընտանիքների բարոյապէս եւ նիւթապէս ապահովութեան եւ բարեկրթութեան մէջ. ընտանիքներն են այն հիմունքը, որոց վերայ դրվում բարձրանումէ ազգի գոյութեան շինութիւնը. նոքա են այն անսպառելի աղբիւրները, որոնցից բղխում են ազգի ամբողջութիւնը սնուցանող եւ յառաջ մղող նիւթական եւ բարոյական ուժերը: Բայց բարեկրթ եւ ապահովեալ ընտանիքները արգասիք են ճշմարիտ ու կատարեալ կրթութեան եւ դաստիարակութեան, որոնցից մեր Հայերիս մեծամասնութիւնը տարաբաղդաբար տակաւին զուրկ լինելով՝ զուրկ է նոյնպէս եւ նոցա վերոյիշեալ արգասիքներից, այն է բարեկրթ ընտանիքներից, հետեւաբար եւ մեր նոր սերունդը, ազգիս ապագայ

Հայրացու ու մայրացու երկսեռ մանուկները չստանալով ընտանեկան պատշաճաւոր դաստիարակութիւն, շատ սակաւ են օգտւում դպրոցական դաստիարակութիւնից. եւ մինչեւ անգամ դպրոցում ստացածն ու սովորածները մոռանում (խօսքս ծխական դպրոցների մասին է) հետեւաբար եւ ազգիս յառաջագիմութեան գործը շատ դանդաղաքայլ է յառաջ գնում:

Ես այս փոքրիկ յօդուածով նպատակ չունիմ՝ մանրամասնաբար ցոյց տալ այն վատթար հետեւանքներն ու արգելադրիթ խոչընդոտները, որոնք յառաջանում են մեր մանուկների ընտանեկան կրթութիւն չստանալուց եւ ոչ այն մեծ ամեծ օգուտները, որոնք կարող էր տալ մեր մանուկներին ընտանեկան դաստիարակութիւնը դպրոցականի հետ միացած, այլ իմ ցանկութիւնս է յիշեցնել ծնողաց գէպ ի իւրեանց զաւակները ունեցած անհրաժեշտ պարտականութիւնը եւ դարձնել նոցա ուշադրութիւնը իւրեանց զաւակաց հոգեկան եւ մարմնական դաստիարակութեան մեծ գործի վերայ:

Հայրեր, . . . «անոցէ՛ յէր »րդիւր Տիրօջ խրատիւ և «անան. +»՝. ծնողական գթով զաւակներ սնուցանել եւ հոգալ նոցա մարմնական կարիքը՝ բնական է ամեն մարդոց. այս խօսքերով Առաքելը ծնողաց ուշադրութիւնը դարձնում է զաւակաց հոգեկան սննդեան եւ բարոյական հոգատարութեան վերայ, առանց որոց կորցնում է մարդս իւր աստուածապարգեւ գերազանց արժանաւորութիւնը եւ ստորացնում է իւր՝ ամեն արարածական դասակարգերից նախապատիւ դիրքը:

Ծնողաց նուիրական պարտականութիւնն է, այո՛, սովորեցնել իւրեանց զաւակներին այն ամենը, ինչ որ «—բէ է, բարի է և օգտակար եւ հեռի պահել այն ամենից, ինչ որ վար է և ֆասակար: Ահա՛ Առաքելոյ պահանջած սնունդը, որով ամեն ծնողք պարտական են սնուցանել իւրեանց զաւակաց հոգին՝ մարմինը կաթով սնուցանելու հետ միասին դեռ նոցա մատաղ հասակից՝ Այո՛, ծնողք պարտական են իւրեանց զաւակաց մարմնական աճելութեան չափով աստիճանաբար աճեցուցանել եւ նոցա հոգին Աստուծային սիրոյ և երկիւղի Աջ, որ ամեն իմաստութեանց սկիզբն է:

Ընտանիք և Դպրոց, ահա՛ այն միակ կրթարաններն ու անդա-

րանները, որոց մէջ ծնողք պէտքէ լցուցանեն այս իւրեանց սե-
պուհ պարտականութիւնը. բայց ես այս երկուսից գերադա-
սուեմ ընտանիքը. նախ այն պատճառաւ՝ որ սորա մէջ ան-
ցուցանու մէ մանուկը իւր կեանքի այն տարիքը, որոց մէջ աւելի
ընդունակ է ապաւորութիւններ եւ օրինակներ որքան գիւրու-
թեամբ իւրան սեպհականեւում՝ նոյնքան եւս գթութեամբ
նոցանից հեռանալում. երկրորդ նորա համար՝ որ մանուկը իւր
կեանքի մեծ մասը ընտանիքի մէջն է անցուցանում:

Եւ որովհետեւ կենդանի օրինակը աւելի զօրաւոր կերպով է
ներգործում առ հասարակ ոչ միայն մանուկներին՝ այլ եւ ամեն
հասակի մարդկանց բնաւորութեան վերայ, վասնորոյ ծնողք
պարտական են իւրեանց եւ գորոցի-բանաւոր խրատների եւ
ուսմանց հետ գործնականապէս միացնել եւ իւրեանց կեանքի
կենդանի օրինակը: Առանին եւ հառարակական գործառնու-
թեանց միջ իւրեանց աստուածավախ եւ աստուածասէր ըն-
թացքով վարթուցանել իւրեանց զաւակների մատաղ սրտերում
աստուածային սէրը եւ երկն-յի ղգացման հետեւը: Իւրեանց զաւակաց
հետ միասին յաճախակի կրօնական պաշտամանց եւ արարողու-
թեանց օրմեռանդն ներկայութեամբը եւ դէպ ի նրանք յար-
գանօր վերաբերութեամբը ներշնչել նոցա անմեղ հոգւոց մէջ
սէր դէպ ի բոնիք եւ յարգանք դէպ ի բոնական սրբանշնչ: Դպրո-
ցական դաստիարակութիւնը եւ ծնողաց անընդհատ բազմադի-
մի խրատարանութիւնները հազիւ թէ կարողանան ուսուցանել
մանուկին աղնութիւն եւ ճշմարտախօսութիւն, եթէ նա ա-
մեն ժամանակ ակնյայտնի տեսնումէ իւր ծնողաց խորգախի եւ
խորեքայ վարմունքն ու յարաբերութիւնը ընտանեկան եւ հա-
սարակական գործերում: Մանուկի հոգւոյ մէջ ոչ իւր ազգի
գիւցազանց գործոց ոգեւորիչ պատմութիւնները կարող են
ներշնչել հայրենասիրութեան ոգի եւ ոչ նոցա թշուառ վիճակը
կշարժէ նորա օրտի մէջ գութ ու կարեկցութիւն, եթէ նա այդ
ամենի յառաջ անտարբեր եւ սառնասիրտ է տեսնում իւր հա-
րազատ ծնողներին: Փորձեցէք խճուղել մանուկի միտքն ու գութ
իւր ողջախոհութեան, կեանքի չափաւորութեան, աշխատասի-
րութեան, ընկերսիրութեան եւ հազար ու մի բարոյական պատ-
մութիւններով, նա գրանցից հազիւ թէ կարողանայ օգտուիլ:

երբ նա ամենայն օր տկանատես է իւր հօր ու մօր վայրենի ու կոպիտ կադ ու կռիւներին, նոցա զեղիս ու շուայլ ցոյութեանն ու արբեցութեանը, նոցա գողութեանն ու բազմատեսակ զրգուելի կենցաղավարութեանը. եւ ինչո՞ւ, որովհետեւ խրատն ու ուսումը տուանց կենդանի օրինակի ամուլ է, մեռեալ է. օրինակը խօսքից տւելի ազդող ու ներգործող է:

Եթէ այս ծնողական պարտականութիւնները զանցառութեան տուող ծնողները իրրեւ պարտազանց արժանի են դատապարտութեան՝ հապա մըջափ եւս առաւել այն ծնողները, որոնք պարտազանց գտնուելէն զատ՝ իւրեանց զաւակների գայթակղութեանն ու վարուց ապականութեանը եւս առիթ են լինում իւրեանց քրիստոնէական եւ մտրդկային կոչման անվայել ընթացքովն ու կենցաղավարութեամբը. «Վայ, ոչ յետոյ Գայթադոսնիւն ի Գարթաւ» : «Ինչ հաւաքադէտներէց ամենախորին անգամ Գայթադոսնիւն պարտաւոր համար տել լաւ էր, որ երկանապարհապէս պարանոցէն եւ ընկէր Ժալը, տուումէ Փրկիչը:

Այս, իւրեանց զաւակաց գայթակղութիւն պատճառող ծնողը աւելի դատապարտելի է Աստուծոյ առաջ քան մարդասպանները, որովհետեւ վերջիները սպանում են միայն մարդոյ մարմինը, իսկ առաջինը եւ հոգին մարմնոյ հետ միասին: Անմեղ զաւակները մատուց հասակում ընդօրինակելով իւրեանց փափուկ սրտերի մէջ չարաբարոյ ծնողաց վնասակար կեանքի պատկերները, դիւրութեամբ ընդելանում են տմեն տեսակ յանցանքներին, որոց մէջ հետզհետէ արմատաւորուելով՝ վերջը կամ մեծ գթութեամբ եւ կարողանում նրանցից հեռանալ եւ կամ, որ աւելի սոսորականն է, նոյն յանցանքների հետ իջնում են գերեզման, զրկուելով թէ՛ այս աշխարհի բարեվայելութիւններից եւ թէ՛ հանդերձեալ յաւիտենական կեանքից:

Ծնողք, եթէ արգարեւ սիրում էք ձեր զաւակներին եւ ցանկանում էք նոցա կատարեալ երջանկութիւնը, մարմնական ունեցեան հետ միասին սնուցէք նոցա հոգին եւս աստուածային երկիւղով. «Ինչ» ձեր կեանքի բարի օրինակներով բարոյապէս աղբիւր ուսուցէք նոցա: Նիւթական հարստութիւն գիղգեցէք, որքան եւ կամիր, բայց գործ Ձեր ցանկացած երջանկութիւնը չեն կարող տալ ձեր սիրելի զաւակներին եւ նոցա աղաղայ սե-

բունդներին, եթէ նոքա զուրկ են բարոյական եւ մտաւոր հարստութիւնից. մի խօսքով ձեր ձեռքին է նոցա բարոյական կեանքն ու մահը. ձեզանից է կախուած նոցա ասպագայ երջանկութիւնն ու թշուառութիւնը. «Սնո-յէ՛ Դոցա Տէրսը Խրատե-
ն» — ասանքովը ։ ։

Ս. Վարդապետ.

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՍԿՋՐՈՒՆՔ.

(Աւարտ 1881 թ. Դ.)

Ինչպէս ցոյց տուինք անցեալ անգամ՝ հոգեկան գործողութիւնները սերտ կապուած են բնութստականների հետ այսինքն նոցա գործունէութիւնը կախուած է ջղերի զրութիւնից և ուղեղի կազմութիւնից և դորա համար՝ նա որ իւր յանձն է առել դաստիարակի պաշտօնը՝ պէտք է մեծ ուշադրութիւն դարձնի մանկան կամ աշակերտի գործարանների վերայ՝ որոնց իւրաքանչիւրի գործունէութիւնից կախուած է նոցա հոգեկան գործողութեան որակնութիւնը. — Գործարանի զլխաւոր գործնէութիւնը կախուած է նիւթերի կանոնաւոր փոխարինութիւնից, կանոնաւոր աշխատութեամբ նոցա գործածելուց, օդի կանոնաւոր փոփոխութիւնից, կերակրից և քմայելիքից, Արիւնատար երակների մէջ անդարար նիւթերը հոսում են լոյծ դրութեամբ, որոնք գնալով ցրվում են մարմնի զանազան մասերում, նոքա գնալով վերականգնում են օսկրների, մկանունների, ջղերի և մորթու կորուստը։ Առողջութիւնը ոչինչ է՝ եթէ ոչ նիւթերի անընդհատ կանոնաւոր փոխարինութիւնը, իսկ հիւանդութիւնը մասնաւոր գործարաններում առաջանում է այդ փոխարինութեան խանգարումից։ Դոցա բժշկիլը կայանում է սովորական կանոնաւորութիւնը վերականգնելում։

Այդ մասնաւոր գործարանների զրութիւնից է կախուած մեր հոգեկան կեանքը։ Բերաքանչիւր հոգեկան գործողութեան ժամանակ ջղերի մէջ առաջանում է հիւլէական շարժում. — հոգու հետ միասին ջղերը ևս աշխատում են անդադար, Ջղերի մէջ առաջացած նիւթերի փոխարինութիւնը նման է մկանունների մէջ առաջացածին։ Ջիզը իւր գործունէութեան ժամանակ գործ է ածում թթուածին և դուրս թողնում ածխածին։ Դորա համար միտքը աւելի լաւ է աշխատում, երբ նախքան աշխատելը՝ մարդ գտանվում է կարճ կամ թէ երկար ժամանակ թարմ օդում, կամ թէ աշխատում է լաւ հողմահարած սենեակում։ Բայց ջղերը չեն կարող անգադար աշխատել առանց իրենց ուժը վերանորոգելու։ Հոգեկան, ինչպէս և մկանական՝ աշխատութիւնը տկարացնում է ջղերը և մարմինը։ Դորա համար հարկաւոր է ջղերի, ինչպէս և մկանունների ուժը վերականգնել և նիւթերի կորուստը լցնել։ Թէ մարդը ջղերի գործածելով կամ հոգեկան գործողութիւնների ժամանակ անդադար նիւթ է կարգնում և կարծես է վի

լուսնանգաման, սորան կարող են օրինակ լինել այն մարդիկը, որոնք միայն աշխատում են գլխով և ոչ միանուններով՝ ուտելու մեծ փորձակ են սենեում: Նապօլիօն Ա. ը՛ ինչպես յայտնի է՝ իւրաքանչիւր սեղան նստելու ժամանակ, լինէր այդ՝ ցորեկ թէ դիշեր ժամանակ, նա ուտում էր մէկ ամբողջ տապակած հաւ: Այսպէս ուրեմն, միշտ պէտք է վերանորոգել ջղերի կորուստը, այդ վերանորոգումը լինում է, ինչպէս և ամբողջ կազմակերպի, կերակրով, ըմպելիքով և օդով, որ հասնում է ջղերին արիւնով, դորա համար գլխի ուղեղը, գլխաւոր գործարանը ջղային դրութեան, աւելի արիւն ունի քան մարմնի միւս մասերը: Հետեւաբար կերակրի քանակութիւնը և որակիսութիւնը, արագ կամ դանդաղ, մարսողութեան զօրեղ կամ թույլ կատարումը, մաքուր, թարմ կամ փակ և ապականուած օդը, որոնց միջոցաւ վերանորոգվում են ջղերի կորուստը, չեն կարող ազդեցութիւն չունենալ: հոգեկան կեանքի արագ կամ թույլ կատարման, նորա պայծառութեան, կորույստութեան, կենդանութեան, և եռանդուն գործունէութեան վերայ, Վատ կերակուրը, նորա քանակութեան սակաւութիւնը, դանդաղ և թույլ մարսողութիւնը և վատ օդը պատշաճաւոր կերպով չեն կատարում վերանորոգումն և լցնում նորա կորուստը: դորա համար առաջանում է Ֆիզիքական տկարութիւն, հոգին կորցնում է իւր եռանդուն գործունէութիւնը, Ինչո՞ւ համար մանուկները հեշտութեամբ են ուսանում մի որ և իցէ բան, ինչո՞ւ համար նոցա շարժողութիւնը աւելի արագ և աւելի կարճատե է քան թէ հասակաւորներիը — որովհետեւ նիւթերի փոխարինութիւնը նոցա մէջ կատարվում է աւելի արագ և եռանդաւոր: Բեկլամը ասում է, ուշադրութիւնները այն դիտանականների, որոնք նստական կեանք են վարում, դուրկ են կենդանութիւնից և դորա պատճառն է նիւթերի փոխարինութեան պակասութիւնը»: « Կուշտ փորը անընդունակ է ուսանելու », ասում էին հները, այդ ճշմարիտ է այն դէպքում երբ մարդ լաւ և ցլազ ուտելուց յետոյ է սկսում պարապել, բայց մի և նոյն ժամանակ կարկի է հաստատութեամբ ասել քաղցած փորի համար թէ՛ նա անընդունակ է դիտութիւն սովորելու:

Մի ասածներից հետեւում է, որ երկարապէս անընդհատ աշխատութիւնը, առանց հանգիստի, ինչպէս և երկարապէս հանգիստութիւնը, շատ վնասակար կերպով են ներգործում հոգեկան զարգացման վերայ: Մենք անցեալ տեղամ ասացինք արդէն, որ ուժգին և չափազանց մտաւոր աշխատութիւնը թուլացնում է հոգեկան կեանքը, պակասեցնում է մտխոյզայն ուղեղը և հասցնում մարդուն մինչև ապշութեան: Ուժից դուրս և անընդհատ աշխատութիւնը ջղային դրութեան այնպէս սաստիկ տկարութիւն և ցնցումն են պատճառում, որ դորանից յետոյ նա չէ առողջանում, մնում է կիտաբէկ և տկար, ինչպէս մի որ և իցէ միանուն երբ կատարում ուժից դուրս որ և իցէ աշխատանք: Մանաւանդ չափազանց աշխատութիւնից սաստիկ կերպով ցնցվում է մանուկների ջղային դրութիւնը, որովհետեւ նոքա դեռ ևս չեն ամրացած: Յաճախ պատահում է, որ ծնողները կամենալով աւելի շուտ և

Հիմնաւոր կերպով զարգացնել իրենց որդիներին՝ նոցա կրթութիւնը սկսում են շատ վաղ, և բնունաւորում են նոցա այնպիսի առարկաներով, որոնք նոցա ուժից դուրս են, ի հարկէ յետոյ նոքա տուժում են՝ կորցնելով մանկան առողջութիւնը և բժացելով նորա հոգեկան ընդունակութիւնները։ Այդպիսի ուղղութեամբ կրթուած մանուկները կորցնում են իրենց աշխոյժը՝ ճարպկութիւնը, և ստանում են իրենց հասակից դուրս լուրջ կերպարանք, թառամում են հոգեպէս և ֆիզիքապէս, անժամանակ շատերը ևս մահուան գիրկը գնալով։ Այն մանուկները, որոնք մեծանում են հասակաւորների մէջ, չունենալով իրենց հասակակից ընկերներ, թէ և մոռաւորապէս չուտով են զարգանում, բայց մեծաւ մասամբ այդ զարգացումը լինում է ի վնաս նոցա ֆիզիքական առողջութեան։ Շատ շուտ և լուրջ կրթութիւնը արգելում է մարդու լցուելուն և երկարանալուն, պակասեցնում է նորա գեղեցկութիւնը, մարմնի ուժը և կարճացնում նորա կեանքը։ Այն առածը թէ՛ «Շատ իմանաս, շուտով կձերանաս» առանցնապէս յարմար է մանուկներին։ Շատ ուսնալ փոքրիկ մանուկներ նմանութիւն են բերում ձերուկների։ Շատ երեւիլի գիտնականներ շատ շուտ սկսեցին իրենց զարգացումը, բայց շուտով և վերջացրին իրենց կեանքը։ Այդպիսի վաղահասակներից մէկ քանիսը վերջը եղան հոգեւոր հիւանդներ, մէկ քանիսը 16—18 տարեկան հասակում սկսան բժանալ և երեւցան սակաւ հմուտ քան իրենց սովորական ընկերները։ Երրորդ կարգը՝ ամենից շատը՝ վերջացաւ վաղահաս մահով։ Այս ամեն զոհերը առաջացել են ծնողների և ուսուցիչների սգիտութիւնից։ Ի՞նչպէս կարելի է կառավարել և ուղղութիւն տալ մէկ մեքենայի, երբ չենք իմանում նորա ներքին և արտաքին կազմութիւնը, երբ անձանթ են մեզ նորան շարժող ուժերը և օրէնքները՝ Ծնողները՝ առուելապէս ուսուցիչները մեր մէջ՝ պէտք է ծանօթ լինին մանկան հոգեկան և ֆիզիքական կազմութեան հետ, ուրեմն նոքա պէտք է իմանան, բնախօսութիւն, անգամազննութիւն, առողջապահութիւն, բնագիտութիւն և հոգեբանութիւն, այն հոգեբանութիւնը, որ հիմնուած է բնախօսութեան վերայ, և ոչ վերացական հոգեբանութիւնը, որ միայն ծանօթացնում է նոցա երեւոյթների և ոչ բուն պատճառների հետ։ Այս ամեն գիտութիւնից ըստ ինքեան դուրս է գալի մանկավարժութեան գիտութիւնը՝ իրեն օգնական առնելով ուսումնարանական փորձառութիւնը, մանկան կեանքի հանգամանքները — նորա առանին և արտաքին կեանքը, այս վերջինները ուսուցչի պարտականութիւնն է իմանալու։ Մանկան կազմութեան հանգամանքը աչքի առաջ ունենալով ուսուցիչը պէտք է աշխատի՝ որքան կարելի է մանկան չձանրաբռնել գիտութիւններով, որպէս զի չափարանայ նորա ջղային դրութիւնը և չբժանայ նորա ուշադրութիւնը։ Նայելով մանկան առողջութեանը և հասակին՝ հարկաւոր է նորան ուսուցանել մանկական երգեր, մարմնամարզութիւն, ստիպել նորան շարժողութիւններ անել, վազվզել և ըն։ Մանկան՝ մինչև 10 տարեկան հասակը՝ դասարանից դուրս դասեր տալը

բոլորովին փաստակար է: Նոյն իսկ դասարանական դասերը ևս նայելով պէտքէ չափաւոր լինին: մինչև 10 տարեկան հասակը նա առաւել պէտքէ խաղայ քան կարգայ: 10ը տարեկանից յետոյ կարելի է դասարանից դուրս գասեր տալ, այն ևս չատ լինելու դասեր, աչքի առնալ ունենալով՝ որ արդէն դասարանական դասերը բաւականին ծանրաբեռնուածն մանկան:

Երբ շտիպանց աշխատութիւնը գրգռումէ ջղային դրութիւնը, թուլացնում է նորա գործունէութիւնը և փնտնէ հասցնում՝ մարդու զարգացման նոյնպէս պէտքէ ստած և հետ է նորա անբաւականաչափ գործունէութիւնը: Մեր մարմնի բոլոր գործարանները որոց թուում և ջղային դրութիւնը՝ զարգանում են և ամրանում մարդողութեամբ կամ կրթութեամբ (упрожение) անկրթութիւնից նոքա թուլանում են: Դորա համար եթէ կամենում ենք՝ որ ջղային դրութիւնը հոգեկան կեանքի մէջ կատարի իւր մեծ դերը, բաւականին չափով պէտքէ կրթութեք նորան: Բաւականաչափ աշխատութիւնից՝ նորա հետ և լաւ սնունդ ստանալուց՝ մարդու ուղեղի ծաւալը մեծանում, Ուղեղի ծաւալի մեծութիւնը հեաղհեաէ ժառանգական է լինում, այն ժողովրդոց, որոնք սովորած են մտաւոր աշխատութեան, իրենց մաքի մշակութեան համեմատ մեծանումէ ուղեղի ծաւալը, դորա հետ միասին և գործունէութեան ընդունակութիւնը: Փարիզում երեք գերեզմանատուն փորելու ժամանակ, որոնք պատկանում են եղել զանազան դարերի, գտել են գանգեր և չափելով այդ գանգերի ուղեղի բռնած տեղը, գտել են որ այն գանգի ուղեղի տեղն է աւելի մեծ, որն աւելի նորագոյն ժամանակի է: դա նշանաւոր է աւելի նորանով, որ ժամանակով մօտ գերեզմանատան մէջ (1788 - 1824) թաղուում են եղել բնակիչների աղքատ և խեղճ դասը, մինչդեռ հին գերեզմանատան մէջ, Վարդինգերի ժամանակակից ընդհակառակը թաղուած են եղել հին ազնուական ցեղերը: Այն մարդիկը, որոնք ունին բարձր կրթութիւն, նոցա ուղեղի քանակութիւնը մեծ է: Վարդինու ուղեղը զանազանվումէ քաղաքակրթուած ցեղերի ուղեղի ծաւալից այնպէս, ինչպէս հին ազգերինը նորագոյն ազգերից: Քաղաքակրթուած մարդու ուղեղը համարեա երեսուն տոկոսով աւելի է վարդինու ուղեղից: Հօտանաւոր կանոնաւոր ուղեղը եթէ գանուէր մէկ 5. րոպացու գանդի մէջ՝ այդ նշան կլինէր նորա ապուշ լինելուն: Փոխախական հանգստութիւնը և գործունէութիւնը, ասումէ բնախօս Միլլերը, ամրացնում են գործարանները և աւելի ընդունակ են դարձնում իրենց գործունէութիւնը կատարելում, իսկ այն ջղերը և մկանունները, որոնք սակաւ են մասնակցում ջղային դրութեան գործունէութեանը, օրինակ աւելանջի մկանունները, կորցնում են իրենց ընդունակութեան այն մասը, որը օգնումէ նորա շարժողութեանը:

Արթութիւնից ուղեղի ծաւալը մեծանալով, նա աւելի յաջողակ և ընդունակ գործարան է դառնում իւր գործունէութիւնը կատարելում: Ինչպէս իւրաքանչիւր մկանուն մարդողութեամբ հեաղհեաէ աւելի արագ և հեշտութեամբ է կատարում իւր շարժողութիւնը, աւելի ցակաւ ոյժ և

Ժամանակ դործ գնելով, մի և նոյնն է ուղեղը, Հետեւաբար բնական է, այն անձը, որի ջղային դրութիւնը գիտ չէ զարգացել՝ որը լաւ չէ կարողանում իշխել այդ գործարանի վերայ, ինչպէս է մանուկը, և եթէ հանդիպումէ նոր և համեմատութեամբ մէկ զփուար աշխատանք, այն ժամանակ նա այդ աշխատանքը կատարումէ կամ տանումէ շատ զփուարութեամբ, դանդաղութեամբ, շատ անգամ առանց հասկանալու աշխատութեան նպատակը, որից յառաջանումէ այդ աշխատութեան կամ գործի անյաջողութիւնը: Բայց բաւական ժամանակ անցնելով և նորա ջղերը և մկանունները կրթութեամբ հետզհետէ զարգանալով, նա այդ մի և նոյն աշխատանքը կատարումէ աւելի արագ և ճիշդ: Սորանից բնականաբար հետեւումէ որ՝ դաստիարակը պէտքէ զարգացնի մանկան հետզհետէ՝ սկսելով պարզ և հեշտ աշխատութիւններից հետզհետէ անցնի բարդերին, և մանուկից չպահանջի այն՝ ինչ որ նա չէ կարող կատարել իւր ջղային դրութիւնը չզարգացած լինելու պատճառաւ: Սորանից երեւումէ՝ որ մանուկներին չպէտքէ շտապեցնել՝ մանաւանդ երբ նոցա արւումէ նոր աշխատանք: Շտապեցնելը մանուկներին այդպիսի դէպքում՝ նոցա բոլորովին ձգումէ խելքից և շփոթեցնում նոցա միտքը: Լինումեն մանուկներ, որոնք զանազանփումեն իրենց դանդաղ երեւակայութեամբ, այս հասկանալի է, եթէ աչքի առաջ ունենանք՝ որ տպաւորութեան գիտակցութեամբ ներկայացնելու համար ժամանակ է հարկաւոր, թէ և այդ ժամանակը զանազան է զանազան անձնաւորութեանց համար: Փորձերը ցոյց են տուել որ գիտակցութեամբ տպաւորելու համար հարկաւոր է $\frac{13}{100}$ և $\frac{36}{100}$ վայրկեան: Դաստիարակն աչքի առաջ ունենալով այդ հանգամանքները՝ պէտքէ աշխատի հետացնելու այն արգելքները, և միջոցները, որոնք արգելում են մանկան կանոնաւոր զարգացման: Պէտքէ աշխատել հետզհետէ հետացնելու բնական արգելքները: Մանաւանդ բնական արգելքների վերայ պէտքէ ուշադրութիւն դարձնեն առանձնապէս ծխական դպրոցի ուսուցիչները, որովհետեւ ծխական դպրոցներ մանող մանուկները չունին այն նախապատրաստութիւնը, որը պահանջումէ նորանից ուսումնարանը, ուրեմն նոցա ջղային դրութիւնը չէ սովորած այդպիսի մէկ աշխատանքի մանաւանդ նորան աւելի են շփոթեցնում իրերի դրութիւնը, նոր կեանքի հանգամանքները, հասկանալի է ուրեմն թէ ինչո՞ւ համար առաջին անգամ մանուկները թոյլ կերպով են երեւակայում և ըմբռնում, և ահա այդ ժամանակ հարկաւոր չէ նոցա ջղային դրութիւնը ծանրաբեռնել զփուար և բարդ խնդիրներով:

Ինչպէս կրթութեան շնորհիւ ցեղէ ցեղ ուղեղի քաշը և ծաւալը մեծանում, նոյնպէս և ջղերի զարգացումը մէկ ցեղից միւսին է անցնում և օգնում մարդկային յառաջագիմութեան: Այդ աստիճան առ աստիճան զարգացման պատճառն է որ՝ եւրոպացու ուղեղը մեծ է պապուանցու ուղեղից 20—30 խորանարդ մասնաչափով. այդ է պատճառը՝ որ ստորին զարգացումն ունեցող ցեղերը սակաւ կամ բոլորովին ընդունակ չեն երա-

ժշտական արուեստին, մինչդեռ զարգացած ազգերի համար դա բնածին է, այդ է պատճառը՝ որ այն վայրենիներից՝ որոնք ընդունակ չեն նոյն իսկ իրենց մատենների վերայ հաշուելու թուերը, որոնց լեզուն հազիւ ունի հարկաւոր գոյականները և բայերը, վերջապէս, դուրս են գալի Շեկսպիրներ և Նիւտոններ, Վայրենիների ցեղերի մանուկների վերայ նկատած են, որ սկիզբը նոքա արագ և կենդանի կերպով են զիտու թիւների տարրական մասը սեփականացնում իրենց, բայց սակաւ ընդունակութիւն են ցոյց տալիս ընդարձակ բարձր գիտութիւնների և հետախուզութիւնների մէջ։ Սկզբում նոքա առաջ են անցնում մինչև անգամ սպիտակներից, բայց յետոյ շատ յետ են մնում։ Մէկ ճանապարհորդ նկատել է որ՝ Նոր Զելանդայի վայրենիների 10 տարեկան մանուկները աւելի մտացի են քան անգղիացիների նոյն հասակը ունեցող մանուկները, բայց այնու ամենայնիւ շատ քչերը Նոր Զելանդացիներից կարողանում են հասաստել անգղիացիներին բարձր ընդունակութիւնների և գիտութիւնների մէջ։ Նոյն գիտողութիւնը արած են և Սանդուիչեան կղզիների բնակիչների և այլ վայրենի ցեղերի վերաբերմամբ։

Մեր ասածից երևումէ թէ՝ մարդկային ազգի վերին աստիճանի զարգացման կարելիութիւնը կախուած է «—էդէ ցեղէ ցեղ կանոնաւոր կրթութիւնից, որը նորան աւելի ընդունակ է դարձնում տոկալ դժուարակիր մտաւոր աշխատութիւններում և հետախուզութիւններում»։

(Թարգմանաբար)

Գէորգ. Ճէմ. Աւալին Լասթանի «—անուշ

ՄԻՍՍԷ ԱՍԻԼԵԱՆՅ

Եյս և մի քանի ուրիշ յօդուածներ կարդացած են Մայր Ըթոռոյս Ս. Գէորգեան Ղեմարանի և Գպրանոցի ուսանողները իւրեանց զրականական ժողովներում, որոնք կարեւոր կհամարինք հրատարակել Երարատի էջերում, խոստանալով հետզհետէ կարդացուելիք ընտիր ընտիր անսովթիւնքը ևս հրատարակել։

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Ս. ՎԱՐԳԱՆԱՆՑ ՁՕՐԱՎԱՐԱՑ

ՉՈՐՍ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԵԱՄԲ.

(Շարունակ. րեւ. Աբրահամ, 1881 Ապրիլ)

ՏԵՍԱՐԱՆ Ե.

ԱՌԱՋԻՆՔ, ՎԱՍԱԿ, ԶԱՆԳԱԿ, ՊԵՏՐՈՍ ԵՒ ՄԻՀՐՆԵՐՍԷՆ.

ՄԻՀՐՆԵՐՍԷՆ.

Բարի է ձեր դալուստը պատական հայեր, Երեսը արքայի և մեր յատուկ սիրոյ արժանի քաջեր, վստահ եղիք, որ ձեր աշխատութիւնն անվարձ չի մնում, դուք արժանի էք ամենայն պատուոյ և փառաց, զձեզ պիտի կարգեմ ընդհանուր Հայաստանի մոգպետ, Հայ քահանայից ինչք և ստացւածք ձեզ պիտի տամ որդւոց որդի. դուք այսօրից սկսած՝ մոգպետի իրաւունք ունիք, կարող էք Հայաստանի մէջ ձեզ ստորագրաս պաշտօնակալներ ընտրել ձեր համախոհներէց.

ԶԱՆԳԱԿ.

Տէր իմ, մէք վարձ ստանալու յուսով չեմք աշխատում, բաւական է, որ Հայաստանից վերնայ Քրիստոնէութեան ծանր լուծը, զոր բոլորտ Աբգար և զիւհար Տրդատ թաղաւորներ բռնութեամբ զրին Հայոց վզի վերայ, որի տակ ճնշուել եմք իսպառ:

ՊԵՏՐՈՍ.

Այո, Քրիստոնէութեան ծանր լուծը մեզ ճնշել է բոլորովին, Հայեր երբ Քրիստոնէական կրօնը չէին ստացել, բոլոր ազգաց յաղթող էին, իսկ երբ ընկան այն մոլոր աղանդի մէջ, օր ըստ օրէ տկարացան, սակաւացան և աշխարհի ատելի դարձան, եթէ մազդեզանց օրէնքին հետեւին, կրկին տէր կը լինին աշխարհի:

ՄԻՀՐՆԵՐՍԷՆ.

Ահա ճշմարիտ Հայ և հայութեան օգուտ պաշտպանող, քաջ ճանաչել էք, որ Հայոց տկարութեան և օր ըստ օրէ նուազելու պատճառը եղել է իւր կրօնը, հրամայելով փախչել պարարտ կերակրից և բազմակնութիւնից, թէև անժառանգ մնայ աշխարհի վերայ ինոք ամլութեան պատճառաւ:

ԶԱՆԳԱԿ.

Արդարև այդպէս է Տէր իմ, ես մի հիւանդոտ կին ունիմ, որ ամուլ է, դուրա կ'ինն էլ վաղուց մեռած է, մէք անժառանգ և անյիշատակ պիտի մնանք

Եթէ մոգական ներող օրէնքին չգիմենք, որ աղղի աճելու թիւան և ընտանեկան սիրոյ և միութեան պատճառ է, հրամայելով կին առնել մայրը, քոյրերն ու միւս ազգակիցները, մինչդեռ ընդ հակառակն Քրիստոնէութիւնը արգելում է մերձաւորաց խնամութիւն, և օտար անձանց թի հետ միայն աղջիկ տալ առնել կանոնած է, և որքան միմեանց հակառակ, ասող և անյարմար լինեն պէքտ է, միմեանց հետ կենակցին, ապա թէ ոչ, անկին մեան մանաւանդ հինգ տարի յառաջ Շահապիւանու յիմար ժողովի կարգադրութիւնը, որ սարսափելի տուգանքներ սահմանեց փոքրիկ յանցաւորին և Քրիստոնէական կրօնն իսպառ զգուշի արեց Հայ ժողովրդեան:

Մ Ի Հ Ր Ն Ե Ր Ս Է Հ,

Ձեզ նման քաջերն իրաւունք ունին հարիւրաւոր կանայք և հարձեր ունենալ, ոչ թէ ամենայն վայելչութիւնից զրկուել, ես հրամայում եմ, որ ձեր մոլոր քահանայից կանայք և աղջկունք և հարսունք ձեզ կին և հարձ առնեք որքան և կամիք, դուք մի մի փառաւոր պալատներ պիտի ունենաք կանանց. յետ յաղթութեան ձեզ կը տամ Վաղարշապատու և Արտաշատու մայր ատրուշանաց ատրուշանապետութիւնը հանդերձ մոգպետութեամբ, այժմ դնացէք լրտեսել Հայոց բանակը, գործեցէք քաջ Վասակայ խորհրդով, որ այսօր ստացաւ Հայոց թագաւորութեան իշխանութիւնը. ես կը գնամ արքայի մօտ, քիչ օրից յետոյ կը բերեմ նորա համար թագ և գաւազան, դնացէք աւետել Հայոց և աշխատեցէք ցրուել ապրտամբաց միութիւնը, որ կարող լինիք ձեր նպատակին հասանել, Պարող էք գնալ, աստուածք ձեզ հետ:

Պ Ե Տ Ր Ո Ս Ե Ի Զ Ա Ն Գ Ա Կ,

Թող Յովսէփի կաթուղիկոս իւր տուգանաց 20-րդ կանոններն շալակելով տանէ Յունաց ծախելու, մէք ազատուեցանք նորա ծանրութիւնից, աստուածք ձեզ օգնական զիւցաղունք արեաց: (Էջ Դէմն):

Մ ՈՒ Շ — Ն Ի Ս Ս Կ,

(Ինքն) Սորա էլ կնամուլութեան ախտով կուրացած են, սոցա վերայ էլ յոյս գնել խոհեմութիւն չէ:

Վ Ա Ս Ս Կ,

Հայ ժողովուրդը իբրեւ պատգամ Աստուծոյ է ընդունում սոցա քորոնները, վասն զի Հայը սովորել է քահանայից սուտն իբրեւ ճշմարիտ ընդունել:

Մ Ի Հ Ր Ն Ե Ր Ս Է Հ,

Ես ահա կը գնամ արքայի մօտ ձեզ փառաց և յաղթութեան պսակ պատրաստել, և եթէ հարկը պահանջէ ձեզ օգնութեան համար գունտեր ուղարկել, մնայք բարեալ:

Վ. Ա. Ս. Ա. Կ. ԵՒ Մ ՈՒՇ—ՆԻՍԱՆԼ,

Գնայք բարեաւ, Միհր ու Որմիղդ ձեզ ընկեր, հրամայեցէք մեզ պետին զոհեր մատուցանել և յաջողութիւն խնդրել:

Մ ՈՒՇ—ՆԻՍԱՆԼ:

Քաջութիւնն ու խոհեմութիւնը ձեռքից չթողուք: (էլ յետէ):

Մ ՈՒՇ—ՆԻՍԱՆԼ:

Ուրեմն և մէք հրաման տամք զօրաց պատրաստուել յառաջ խաղալ դէպի Արտաղու դաշտը:

Վ. Ա. Ս. Ա. Կ.

Այո, յառաջ խաղանք, բռնելք ամբուլութիւններն ու կերճերը, բայց ես յարմարեմ համարում ընդհանուր զօրահանդէս կազմել, պատուէր տալ և քաջալերել:

Մ ՈՒՇ—ՆԻՍԱՆԼ:

Հատ բարի (դռնէն դուրս գլխով իջնելով հարստէ) Ամենայն զօրապետք հաւաքուին վրանի առաջ դէպ ի աջ: (Փող էլ հնչւել):

Վ. Ա. Ս. Ա. Կ.

(Գլխով դուրս գլխով իջնելով հարստէ) Հայկական դուռն ամբողջ հանգիստ զօրապետք հաւաքուի վրանի ձախ կողմը: (Փող էլ հնչւել և դռնէն դուրս գլխով իջնելով):

ՏԵՍԱՐԱՆ 2.

Մ ՈՒՇ—ՆԻՍԱՆԼ ԵՒ Վ. Ա. Ս. Ա. Կ.

Մ ՈՒՇ—ՆԻՍԱՆԼ:

(Երէն դէպ ի աջ իջնելով դուրս գլխով իջնելով) Սիրելի քաջազունք Արեաց գնդի, զուք ամենքդ քաջ գիտէք ապստամբ Վարդանայ քաջութիւնը, զուք ևս կրկին զօրութիւն զգեցէք. յիշեցէք արքայի հրամանն, ընտրեցէք քաջութեամբ մահն, քան վատութեամբ կեանքը. Հայոց գնդի և երկրի կողմը պուտը ձեզ սեպհականութիւն է տուել արքայն, միայն թէ աշխատեցէք Մաղղեղանց օրէնքն Հայաստանի կեդրոնի մէջ հաստատել. ձեր քաջութեամբ. ձեր պատերազմը միայն կանոնաւոր զօրաց հետ չէ, այլ և խառնիճաղանձ ամբոխի հետ, ուստի անխնայ կոտորեցէք առանց խորութիւն անելու աստիճանի և հասակի արքայ կանայք, ծերեր, մանկուկներ և հարստներ. այն զօրականը որ թիկունքից վէրք ստանայ, փախստի նշան է, նա կը պատժուի անշուշտ և նորա ընտանիքը արքայի կը մատնուի: Պատրաստ եղէք յառաջ խաղալու դէպ ի Հայաստանի սահման, Արտաղու դաշտ Տղմուտ գետի ափը, բռնել ամբուլութիւնները, միշտ յարձակողական զրից մէջ լինի բանակը, դարանամուտներն ու լրտեսներն անզօր չմնան:

Զ Օ Ր Ա Պ Ե Տ Ք,

Մեր կեանք և մահ արքային ենք պարտական:

Մ Ո Ւ Շ - Ն Ի Ս Ա Լ,

Իւրաքանչիւր փղի շուրջ 3 հազար սպառազէն պատրաստուի, սորա բանակի յառաջ պատրաստ լինին կատաղաբար արշաւել Հայոց բանակի վերայ, Մատենան անմահ գունդն իմ շուրջը հաւաքուի, Անարեաց գնտերն իմ աջ կողմն գումարուի, իսկ Վասակայ Հայկական գունդը ձախ կողմն կանգնի ճակատամարտի ժամանակ, ձեր լուրերի ուշադրութիւնը և ջանքը ուղղակի Վարդանայ զօրաբաժնի վրայ ուղղեցէք:

Զ Օ Ր Ա Պ Ե Տ Ք,

Պամբ քաջիզ մեղ առաջնորդ թող լինի, պատրաստ եմք և կազմ:

Վ Ա Ս Ա Կ,

(Դէպ է յո՞ւրիս իսկո՞ւր իսկո՞ւր իսկո՞ւր) Սիրելի քաջազունք Հայոց, քաջացէք յաղթութեան պսակն ընդունել, Հայ անուն և արիւն պատուեցէք քաջութեամբ, յիշեցէք, որ ձեր ախոյեանը Հայեր են, ձեզ նման քաջեր են, ապստամբներ են, ապստամբ Հայը հրաշքներ է դործում, դուք քաջացէք խեղդել հրաշքը խանձարուրի մէջ, ջնջելով ապստամբութիւնը, ձեր քաջութեամբ միայն պիտի վերանորոգի Հայոց թագաւորութիւնն, Արեաց արքայի կամքն է, որ Հայոց թագաւորութիւնը իբրեւ պատուար կանգնի Յունաց դէմ, Հայաստանի Յունական մասն ևս յետ պիտի պահանջուի և միանայ մեր մասի հետ: Այս պատերազմը կրօնական պատերազմ չէ, Յաղկերտ արքայն արդէն կրօնական ազատութիւն տուել է, ու ինչ կամի այն պաշտի, Վարդան ապստամբել է արքայից, կաշառուելով Յունաց կայսերից, ցանկանում է խլել Հայաստանի արեւելեան մասն և յանձնել Յունաց, ինքն փառք և պատիւ ստանայ, Հայերին ստրուկ անէ նենդ Յունաց, նա Հայկական արիւն չէ կրում իւր հրակաց մէջ, դաւաճան է Հայոց, դուք աշխատեցէք ողջ բռնել Վարդանին և նորա կշռով ոսկի ստանալ արքայից, կամ սպանել և յաղթող հանդիսանալ, Երբ Վարդան և իւր համախոհ նախարարներն յաղթուին, դուք կստանայք տոհմական նախարարութիւն, հին նախարարաց տոհմն պիտի ջնջուի, եթէ մեզ հետ միացած չեն, Այսօր ես հանդիսաւոր կերպով կերպնում ամենայն ազգաց կրօնների և պաշտած աստուծոց վերայ, իմ քաջութեան և պատուի վերայ, որ ձեզ բոլորիդ պիտի նշանակեմ առատ պարգև, նախարար, զօրապետ ազատ իշխան, երբ յաջողեմ թագաւոր պսակուել Հայաստանի, և վասն զի այսօր ես ստացայ թագաւորելու իրաւունք և Միհրնեհի սէր գնաց արքայից բերել ինձ թագ և դաւազան, ուրեմն քաջացէք յաղթել աղբստամբաց, ճակատամարտի ժամանակը հաւաքուեցէք իմ շուրջս, ուղիղ դիմել Վարդանայ զօրաբաժնի վերայ:

ՈՒՐԱՅԵԱԼ ԶՕՐԲ ՀԱՅՈՑ

Կեցցէ նորապսակ արքայն Հայոց Վասակ,

Վ. Ա. Ս. Ա. Կ. Ե. Ի. Մ. Ո. Ծ. — Ն. Ի. Ս. Ա. Լ.

Օ՛ն յառաջ, հնչեացեն փողք արշաւելոյ, (անշնորհ երգելով .

Ա. Գրգռ-բէն, երգ):

(Վարդապետ Կնքէ)

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ Պ.

ՏԵՍԱՐԱՆ Ա.

ՎԱՐԴԱՆ, ԽՈՐԷՆ, ԳԱՐԵԳԻՆ, ՀՄԱՅԵԱԿ, ՏԻՐՈՑ, ԳԱՏԻՀՈՑ,

Վ. Ա. Ր. Գ. Ա. Ն.

Պատուական Տեանք, քաջ նիզակակիցք իմ, մէք Արեաց զուր գնալով
 մեր կրօնի և ազգի պաշտպանութեան նպատակաւ յանձն առինք առ երե-
 սքս պաշտօն անշունչ արեգակն ու կրակը, որպէս զի կրկին մեր Հայրենիք
 վերադառնալով միանայինք և զիմազրելով պաշտպանէինք մեր եկեղեցին և
 ազգը Յազկերտի յարձակման դէմ, և միանգամայն սրբէինք մեր ուրա-
 ցութեան կեղտը: Երկինք երկնաւորներով և երկիր երկրաւորներով
 սուգ առին մեր ամբարշտութեան համար և նոյն իսկ մեր Հաբը, եղ-
 բարք, որդիք և կանայք զինեցան մեր դէմ, առանց իմանալու մեր սրտի
 ծածուկը, որ միայն ծածկագիտին էր յայտնի: մէք յաջողեցանք կտորել
 մոգերին, և միանգամայն ազգուրացներին, և օգնել Ազուանից ահա սոյժմ
 ժամանակն է Յազկերտի բռնուն յարձակման դէմ զինուելու, որ ահագին
 բազմութեամբ զիմում է Հայաստանի վերայ Մուշկան Նիսալաւորտի ա-
 ռաջնորդութեամբ, բառնալ մեր Քրիստոնէական սուրբ կրօնը, լեզուն և
 զարդութիւնը, ջլատել ազգութեան ոյժն ու պահպան ծառն, որոյ հովա-
 նեաց ներքոյ սնունդ է առնում Հայութիւն: Եթէ մէք չմիանանք պաշա-
 պանել մեր ազգն և Հայրենիք, թէ ու խաղաղանց պիտի լինիմք մեր սոսկալի
 երկման և թէ ապագայ սերնդոց նշովից և նախատանաց պիտի ենթարկուի
 մեր յիշատակը:

Գ. Ա. Ր. Ե. Գ. Ի. Ն.

Տէր սպարապետ, մէք արդէն քաջ համադուել ենք, որ մեր ազգութիւնը
 վերջին ճգնաժամի մէջ է սոյժմ, մահու և կենաց խնդիր է մեր այսօրեայ
 խորհրդի նիւթը, կրօնի պատերազմը զիմակ է Յազկերտի երեսի վերայ և
 պատրուակ, նորա բուն նպատակն է Հայ ազգութիւնը բառնալ աշխարհի
 երեսից, թէ չէ Հայեր՝ դժուար պիտի գնան կամ արքայութիւն, նորա ինչ
 հոգն է. նա իւր ազգի ապագայն հեռատեսիլով վտանգ է գուշակում և
 աշխատում է բառնալ վտանգն, ամենայն ազգ և ազգիք իւր ազգի հետ

ի մի ձուլելով՝ ստուարացնել և զօրացնել, բայց քաջ ճանաչում է, որ այդ լինում է միայն կրօնի միութեամբ, որ ազգերը միութեան մէջ է պահում և միակ նեցուկ է և կապ ազգութեան:

Խ Ո Ր Լ Ն,

Մեր անմիաբանութիւնը այս ճգնաժամին հասցրեց մեր ազգն ու եկեղեցին, չլսելով մեր հովիւ և հայր Սահակ Հայրապետի խրատուցը, ընդունելով Պարսից առողջ գաղանը մեր հիւանդ ոչխարի փոխարէն, մեր մեր նախորդաց ազգակործան սխալմունքն ուրիշ բանով չեմք կարող ուղղել, բայց միայն մեր միութեամբ, որից ամէն յաջողութիւն կարելի է սպասել, վասն զի երբ յաղթուել է Հայը մի օտար ազգից, պատճառը միայն ներքին խռովութիւնն ու անմիաբանութիւնն է եղել՝ և կամ օտարի առաջնորդուն եղել է մի մատնիչ և ազդուրաց Հայ, այս ցաւալի ճշմարտութիւնը քաջ գիտելով օտարներն, աշխատում են նախ բաժանել մեզ զանազան կուսակցութեան, տկարացնել և ըստ այնմ յաղթել մեզ:

Հ Մ Ա Յ Ե Ա Կ,

Տեսնոք իմ, ես հաւաստի տեղեկութիւն եմ ստացել, որ Յաղկերտ խիստ վախենում է մեր միութիւնից, թէ եւ անթիւ զօրք է ուղարկել մեր վերայ, բայց աշխատում է, որ և իցէ եղանակաւ առանց պատերազմի և արհեստագործեան յառաջ տանել իւր նպատակը, թէ և սարսափելի թշնամի է Վասակին, բայց Միհրնէրսէհի խորամանկութիւնը աշխատում է որչափ կարելի է գաղտնի պահել այս մինչ հասնի իւր նպատակին. ուստի խոստացել է Վասակին Հայաստանի թագն ու գաւաղանը որ կարենայ համոզել մեզ չպատերազմել, որպէս զի նոյն ահեղ բանակաւ առանց ընդդիմադրութեան դիմելով Հայաստանի խորերն, յառաջ տանէ իւր նպատակը: Վասակ թէ եւ իբրեւ ազգասէր քաջ Հայ, բայց լինելով անհեռատես, փոսամոլ և նախանձոտ եսամոլ, կ'յր գործիք է դարձել Միհրնէրսէհի ձեռքը:

Տ Ի Ր Ո Յ,

Եթէ նախանձու կրքից պաշարուած չլինէր մեր միտքն, անշուշտ Վասակայ նպատակը մեզ առաջնորդ պիտի ընտրէինք, վասն զի նա գիտէ, որ Հայաստան չունի այն միջոցն ու զօրութիւնը, որ կարողանայ Պարսից հագին պատրաստութեան դէմ ելնել, նա աշխատում է առ երեսս կատարել Յաղկերտի առաջարկութիւնը:

Գ Ա Տ Ի Շ Ո Յ,

Թէ եւ ես յարգելով ազգի ամբողջութեան մէջ մնալը և ձեզ հետ միանում եմ արիւն թափել, բայց Վասակայ նպատակն աւելի օգտակար եմ ճանաչում. մեր ազգութեան պահպանութեան համար պէտք է առ երեսս ընդունել Մաղղիզանց օրէնքը և ուրանալ Քրիստոնէութիւնը:

Քաջ նիզակակիցք իմ, Վասակայ դադտնի և յայտնի գործոց ցուցակը
է մնում առանց քննութեան և պատժի, նորա փառաօրորութեանը չափ և
սահման չկայ, Հայրենասիրութիւն և ազգասիրութիւն բառերը քնքուշ
գիմակներ են նորա երեսին, որով կամի ծածկել իւր ներքին նպատակն,
այն է Հայերը կրակապաշտ անել իրրե մի կաթիլ ջուր Պարսից Ավկիւ-
նոսի հետ խառնելով կորցնել՝ մի քանի օր թագաւորելու ցանկութեամբ,
բայց նորա պիղծ փոշին պիտի չարժանանայ Հայաստանի հողին խառնուել,
նորա անունն իրրե նախատինք և հայհոյանք պիտի յիշուի նորա գործա-
կից աղոււրացներին: (Վահրամ Է Դէ)

ՏԵՄԵՐԱԿ
ԱՌԱՋԻՆՔ ԵՒ ՎԵՐԱՄ.

Վ. Ա. Ր. Գ. Ա. Ն.

Պատուական Տեառք, Յազկերտի պալատական ծածուկ Քրիստոնեայ
ներքինի Միհրանից ստացայ այս նամակս մի գաղտնի Քրիստոնեայ Հոնի
ձեռքով, (Էջ Դ Կ. Վարդանի)

Վ. Ա. Ր. Գ. Ա. Ն.

Մէք այդ պատուական ներքինու խորհրդով թէ և ուրացութեան սար-
սափիլի մեղքը դործեցինք, բայց մեր Հայրենեաց ազգի և նկեղեցւոյ մեծ
օղբոս եղաւ, եթէ մեր միայն մեր անձնական օգտին, հեռէ էրքն միայն
մեր հոգւոյ փրկութեանը հոգ տանէինք, այժմ, Հայաստանն արդէն խմած
պիտի լինէր թշուառութեան դառն բաժակը: (Էջ Դ Կ. Վարդանի)

«Քրիստոսի ծառայ Միհրան ներքինի պալատական սպասաւոր Յազկերտ
արքայի Աւարդան սպարապետի Մամիկոնեան և քաջ նիզակակից նախա-
նորացի Դրոշմի»:

«Ես իրրե մի վառ ծրագրեալ եմ իմ գրուանի տակ՝ աշտանակի վերայ
փայլած ծրագրներին օգնելու նպատակաւ:

«Տեառք իմ, Յազկերտ արքայն Վասակ մարզպանի վուեղական նամակ-
ներով հաստատ տեղեկացել է, որ զոյք խաբել էք զինքն և միացած Ժո-
ղովրդի հետ կոտորել էք մոռերին, քանդել էք ասորւշաններ, կոտորել
էք Աղուանից մէջ Սեբուխտի գօրքը և միանգամայն Վասակայ կուսակցաց
և արքունի զօրաց, հրամայեց Միհրանեւհին ահեղ պատրաստութեամբ
զիմել Հայաստանի վերայ, բառնալ Քրիստոնէութիւն, և հաստատել մո-
ղական պիղծ օրէնքը, ժամ է ձեռք միանալ, կամաւոր զօրաժողով լինել
արանց և կանանց, և ընգրկմանալ բոլորին, Վաստեա՛ւ արաւ լինելով, որ
կարող է սակաւներով բերաւոր բազմութեան գործ կատարել, ինչպիսի
մի խնայէք ձեր արիւնը Հայրենեաց, աղբի և կրօնի պաշտպանութեան»:

յիշեցէք ձեր ուխտն, աշխատեցէք սրբել ձեր ուրացութեան կեղտը, մի հաւատայք Վասակայ խաբերայ խօսքերին, Յազկերտ երգուել է արեգական վերայ՝ անշուշտ պատժել նորան իրրե ստախօս և երկու կողմի փաստար թշնամի, Յազկերտի նպատակն է բառնալ Հայ անունը՝ կուլ տալով իւր մէջ կամ ջնջելով, թէև Միհրնեբսէ՛հ խաբէութեամբ խոստանում է Վասակին՝ կամ այլ նախարարի Հայոց թագաւոր պսակել։

է 450 -ի Փրէնն։

Գ Ա Ր Ե Գ Ի Ն Ե Ն Խ Ո Ր Է Ն,

Կեցցէ՛ բարի ներքինին։

Վ Ա Ր Գ Ո Ն,

Ներքինին և Վասակ հակապատկեր են միմեանց, նպատակն արդարացում է միջոցը, եթէ Յազկերտ պարծում է Վասակայ նենգութեան վերայ, որից փնտսուել է և ինքը, մէք աւելի պարծում եմք ներքինու վերայ, որ իւր խոհական խորհրդով պաշտպանում է ազգ և կրօն։

Գ Ա Տ Ի Շ Ո Յ,

Ներքինին իւր անհաւատարմութեամբ մեղանչում է Գրիստոնէական կրօնի դէմ, որ հրամայում է մարմնաւոր տիրոջ ծառայել ամենայն հնազանդութեամբ։

Խ Ո Ր Է Ն,

Ներքինին մարմնով միայն ծառայ է Յազկերտին, իսկ հոգւով՝ Աստուծոյ է ծառայ և հաւատարիմ, նա պարզել է Վասակայ նպատակն, յայտնել է Յազկերտի դիտաւորութիւնը, մէք պատրաստ եմք լսել նորա խրատին և խորհրդին։

Գ Ա Ր Ե Գ Ի Ն,

Թող զայ Միհրնեբսէ՛հ, Պարսկաստան իւր աւագ նախարարներին և զօրպետներին թաղելու հող չունի. նա ուղարկում է նոցա պիղծ դիակներն իբրև աղբ Հայաստանի հողը պարարտացնելու։

Վ Ա Հ Ր Ա Մ,

Մէք ի զուր խաբուելով Վասակայ շողջօրթ լեզուին բաց թողինք մէք Սմբատ Բագրատունւոյ օրինակին հետեւելու պարտաւոր էինք, հայրենեաց դաւաճան Մեհրուժանի շամիւրէ պսակաւ պսակել։

Վ Ա Ր Գ Ո Ն,

Հայրենեաց մասնիչ չար աղուխու վերայ խօսելու միջոց չէ Վահրամ. անցնալն էանց. աշխատիլու ենք ներկայից օգուտ քաղել. դնա խորհրդի հրաւիրէ Համազասպեանին, Արտակ Պալունուն, և Տաճատ Գնթունուն, նոքա ժամադիր եղած էին այսօր ներկայ լինել խորհրդին, մեր կամաւոր զօրաց թիւը 60 հազարի է հասել, յառաջ խաղալու եմք, մի՛ գուցէ թըշնամին փնտսէ սահմանազխին։

ՎԱՋՐԱՄ.

Հատ բարի (չէ հիշել).

ԳԱԴԻՇՈՅ.

Իս բողոքովին յուսահատ եմ այս յաղթութեան, չգիտեմ թէ ի՞նչ խելքով հաւաքեցինք մի քանի հազար խառնիճաղանճ անմարդ անձինք, նոցա վերայ յոյս դնելով, Պարսից անթիւ բազմութեան և կատաղի փղերի դէմ՝ ելնել, որ մի ադի ջրի պէս պիտի խմէ մեզ. անհեռատես գործը ազդի և Հայրենեաց՝ փնաս է և կործանման պատճառ. միթէ չէ՞ք վախենում ապագայ պատահանատուութիւնից, հէրիք է յամառութիւն պաշտել և լսել մեր անբաղաբաբէտ եկեղեցականաց խրատուց, որք կարծում են թէ՛ պատերազմը սաղմնս տեսելուց էլ հեշտ է:

ՏԻՐՈՅ.

Միթէ աւելի օգտակար չէ՞ Հայրենեաց, եթէ մեր ընծայներով Պարսից բանակի առաջ՝ դնամք հաշտութիւն և խաղաղութիւն ինդրենք՝ առաջարկելով՝ որ կրօնի վերայ բռնութիւն չլինի, ով ինչ կամենայ զայն պաշտէ. ես համոզուած եմ, որ Միհրնեբսէհ յանձն կառնու մեր պայմանը, որովհետեւ Յազկերտ արդէն հրովարտակ ուղարկել է այդ նպատակաւ, և այժմ եթէ կամի պատերազմել, մեր ապստամբութիւնիցն է ստիպուել:

ՎԱՐԴԱՆ.

Մենք չպէտք է բաղնութեան վերայ յոյս դնենք կամ բազմութիւնից վախենանք. մեր յոյսը Աստուած է միայն, յիշեցէք Հայկ, Յեսու, Գեղէօն, Մակարայեցիք, (Հաւատալիւն, Արդաշ և Տաճար չէ հիշել):

(Կարա-նախ-ն).

Ս. Գնունի:

ԲՆԱԿՈՒԱԾ ՏՆՂԵՐ, ՔԱՂԱՔՆԵՐ ԵՒ ԳԻՒՂԵՐ.

(Շարունակ. գէտ Արարար, 1884 Ապրիլ)

Ջէի Խարար որդեստի-նէրը. — Գիտնականները շատ աշխատեցին դտնել ջրի որդիսութիւնների դիտնական որոշումը, որը կարեւոր է մարդուս նորա բազմակողմանի գործածութեան համար, բայց մինչև ցայսօր չեն յաջողուած, որովհետեւ այն նիւթերի էութիւնը, որոնք կարող են ջուրը փնասակար դարձնել, դեռ ևս իմացուած չէ. հետեաբար նրանց չէ կարելի իմանալ ոչ քեմիական գործողութեամբ և ոչ խոշորացուցական հետազոտութեամբ. Երբեմն ևս ջուրը այնպէս պարզ է, որ ոչ թէ միայն նորա մէջ չէ կարելի ապացուցանել փնասակար խառնուրդների, այլ և փասկածել անգամ անկարելի է, այնու ամենայնիւ պարունակում է իւր մէջ կասկածողական նիւթեր, միւս կողմից ևս ջուրը բողոքովին համը չու-

նի, և շատ մաքուր լինելուց մեղանջնաս կերևայ: Եթէ մենք պահանջումենք՝ որ մարդուս զործածած ջուրը վնասակար նիւթեր չունենայ, կամ թէ նոցանից ամենաքիչ քանակութեամբ գտնուի, նորա համար չէ, որ այս նիւթերը բոլոր ինքեան վնասակար լինին, այլ նորա համար է, որ նոցա ներկայութիւնը ցոյց է տալիս ջրի անմաքուր լինելը և նորա միջեկան վնասակարութիւնները, որոնց չէ կարելի իմանալ ոչ քննական գործողութեամբ և ոչ խոշորացուցական հետազոտութեամբ:

Բնականօրէն տեղերին մատակարարուած ջուրը հետեւեալ յատկութիւնները պիտի ունենայ: Զուրը պիտի լինի պարզ և անգոյն, ստանց հոտի և փոքր ինչ համով: Պզտոր հոտած ջուրը կարելի է գործածել ջուր չեղած միջոցին, և այն ևս առաջուց մաքրելով, բայց մշտական գործածութեան մէջ չպիտի մտնի: Զուրը ոչ չափազանց կարծր պիտի լինի և ոչ փափուկ և պիտի բովանդակի իրեն մէջ մթնոլորտային օդի մի որ և է քանակութիւնը: Զտուած ջուրը կամ առհասարակ ջուրը չունենալով իւր մէջ աղեր (կրային և մագնիսիային) և ածխած թուաւ, անհամ է՝ ուստի շատ լաւ է լուացքի, եփելու բաների և արուեստական պիտոյքների համար: Միայն և պատիճաւոր պտուղները վատ են եփում կարծր ջրի մէջ: որովհետեւ նոցա սպիտակուցի մասերը տալիս են կրային աղի հետ անլուծելի բաղադրութիւններ, կարծր ջրով շինուած թէյը անհամ է, գարեջուր եփողներն ևս գերադասումեն փափուկ ջուրը, լուացուելու և սպիտակեղէնների համար նոյնպէս հարկաւոր է փափուկ ջուր, որովհետեւ կրալին աղերը օճառի (սապոնի) հետ միանալով անլուծանելի բաղադրութիւններ են տալիս և թուլացնումեն օճառի ներգործութիւնը, ամեն լուացարարի յայտնի է պրզէն՝ որ օճառը տալիս է քիչ փրփուր կարծր ջրի մէջ, որով և և օճառի մեծ մասը (20—80 տոկոս) ի զուր է կորուսւմ: Աւստի բնականօրէն տեղերին մատակարարած ջրի կարծրութիւնը 18—20 աստիճանից աւելի չպիտի լինի: Այսինքն հարկւր հազար մասն ջրի մէջ գտնուի 18—20 մաս կրային և մագնիսիային աղեր:

Զրի գոլորշիանալուց յետոյ ստացած ամուր մասերը, պէտք չէ որ 300 կամ 500 միլիգրամից վեր լինի, միլիար ջրից (1/3—1/2 մեխալ 2 1/2 դրվանքայի համար), իսկ բորակածութեամբ և խորի մասերը ջրի մի լարից 5 մէլիգրամով աւելի չպիտի լինի:

Ամեակ, բորակածութեամբ և գործարանական նիւթերը, որոնք փտտելու յատկութիւն ունեն, չպէտք է գտնուին ջրի մէջ: Այս նիւթերի բացակայութեան խիստ պիտի հետեւի, — բայց ոչ թէ նոցա համար, որ ամեակի կամ բորակածութեամբ որեւէ հեղք ինքն բոլոր ինքեան կարող է մի սրև և վնաս հասցնել, այլ նոցա համար, որ նոցանց ներկայութիւնը ցոյց է տալիս ջրի միանալի գործարանական լուծուած նիւթերի հետ, որոնք կարող են ունենալ վնասակար յատկութիւններ: Զրի պարուայ վերմու թիւան միջին աստիճանը չպէտք է բարձրանայ Բեռլինի 7—8 աստիճանից մանաւանդ պիտի լինի մօտ, իսկ նորա գործածութեան աղկաւմ 10—12:

Չափազանց տաք և անհամ ջուրը չէ գովացնում, ոչ խմելու և ոչ լուաց-
 ունելու ժամանակ, ուստի աւերի կղերացւանցէ նորան սառը ջուրը
 ջրի տընտառէն մաքրածն, բաժնածն, հեղուկներէ պարզածն: Արհես-
 տական կերպով մաքրուած ջրի գործածութիւնը կարելի է միայն
 աստիկ հարկաւորեղած միջոցին, յիստի զի ջրի մաքրման համար գործ-
 վերայ որոնց մէջք պիտի համարենք կասկածելի կամ վտանգաւոր: Մեծ
 քանակութեամբ քամումն լինում է մանր և խոշոր աւազի հաստ շերտերի
 միջոցով, նոյնպէս և խճերի. տան գործածութեան համար տոկրաբար
 շինումեն քամիչ առանձին պատրաստուած ածուխից (пластический уголь)
 կամ սպիտակման քարից: Աւերակաշիւն կերպով ջրի հետ խառնուած
 մարմինները դրեմէ բոլորն ևս մնումեն քամիչը և ջուրը հոսումէ նրա-
 նից պարզ և անդոյն, — բայց ջրի մէջ ընծուած նիւթերից շատ քիչ է
 նստում: քամիչ գործիքի վերայ և այս լինումէ գլխաւորապէս հանքային
 նիւթերից. իսկ գործարանական նիւթերի խառնուրդները, մասամբ անհե-
 տանումեն քամիչ գործիքի մէջ ածած աւազների մէջ պարունակուած
 թթուածինի հետ միանալուց և թթուելուց: Ջուրը մի որոշեալ աստիճան
 կարելի է մաքրել միայն եփելով. այսպիսով վնասակար դաղերը (ամեակի
 ձծմարը ևն) դուրս են գալիս: ջրի մէջ գտնուած սոսորին գործարանաւոր
 կենդանիները սատակում են, փառելու ընդունակութիւն ունեցող նիւթերը
 կորցնումեն իրենց վնասակար յատկութիւնները, վերջապէս ջուր եփելու
 միջոցին նրանից բաժանւումէ ածխած թթու, որով և կրային մասերը, որոնք
 դանկում էին նորա բաղադրութեան մէջ, տակ են նստում, կիրը տակ
 նստելով մեքանայաբար քաշումէ դէպի իրեն ջրի մէջ լողացող թանձր մար-
 յանները և այսպիսով ջուրը դառնումէ մաքուր: Միևնոյն հետեանքն է
 յառաջանում. նաև ջրի պարզուելուց, մանաւանդ եթէ նրան աւելցնենք
 կրին ջած նստացնող նիւթեր, զոր օրինակ պաղիզ, կրաջուր, սոդա, ևն:
 Ջրի կարգաւոր բանալիները — բնակուած տեղերի առողջապահական պայ-
 մանները այնքան կախումն ունի ջրի քանակութիւնից որքան որ նորա
 որակիւթութիւնից, որովհետեւ անկասկածելի է որ աւանդական անմաքրու-
 թիւնը մարդկանց — մորմնի, շորերի, բնակարանների, սրահների և փո-
 ղոցների անմաքրութիւնը — սաստիկ վնասումէ հասարակական առողջու-
 թեան, իսկ միւս կողմից մաքրութիւնը կարողէ մարդու ազատել բազմա-
 թիւ հիւանդութիւններից, պարզ յայտնի է որ հասարակութեան կա-
 ռավարութիւնները պարտական են ուշադրութիւն դարձնելու և հոգս
 տանելու ազգային բնակիչներին մաքրութեան միջոցներ մատակարարելու
 մասին: Մաքրութիւնը ի հարկէ չպէտքէ հարկադրուած լինի աստիկանու-
 թեան ձեռքով. նա երեւումէ իրրեւ հետեանք մաքրու գորգացման և
 տնուամէ գարեբով: Ամենահասարակ և ամենաբնական միջոցը մաք-
 րութիւն տարածելու համար է ջրի քանակութեան առատ մատակա-
 րարումն իւրաքանչիւր տան մէջ, իսկ քաղաքներում մինչև անդամ ամեն

մի յարկում և ամեն մի բնակարաններում, Բէ որ միայն այն լինէր որ բնակիչներին հասցնեն ջրի քանակութիւնը, խմելու և կերակուրներ պատրաստելու, լուացուելու, լուացքի և ամաններ մաքրելու համար, եւ այն ժամանակ մարդագլխին բաւական կլինէր օրական 50 լիտր ջուր (մօտ 2 խորանարդ ոտնաչափ)։ Բայց ջրի այս քանակութիւնը բաւական չէ լինում, պէտքէ աշխատել որ ոչ մի գէպքում ջրի պէտքը չունենան նաև հարկաւոր և ունենալ հասարակական բաղնիսների, բնտանի կենդանիների, ամառուայ ժամանակ փողոցներ ջրելու, արտաքնոցներ մաքրելու համար եւն. բաւական չափ ջուր։

Սրանով ամենօրեայ ջրի գործածութիւնը աւելի է շատանում քան թէ մեր ցոյց տուած ջրի քանակութիւնը։ Եւ րոպական քաղաքներում ջրանցքներով մատակարարուած ամենօրեայ ջրի քանակութիւնը հասնումէ մարդագլխին 140—200 լիտր (5—7 խորանարդ ոտնաչափ)։ Իսկ Ամերիկայի քաղաքներում այս բանի վերաբերմամբ շուայութիւն է նկատու մ. այնպէս որ ամեն օր մարդագլխին գնումէ 300-ից մինչև 400 լիտր (11—14 խոր. ոտն)։ Այնու ամենայնիւ մաքրութիւնը պահպանելու համար օրական բաւական է 150—200 լիտր ջուր (5% — 7 խորանարդ ոտն)։ Միայն թէ ջրանցքներ չինելու ժամանակ պէտքէ ի նկատի ունենալ բնակիչների թիւը, այսինքն հարկաւոր է աշխատել այն մասին, որ նոցա հասած ջրի քանակութիւնը փոնէ սկզբում բաւական լինի, և եթէ բնակիչների թիւը շատանայ այն ժամանակ շատ հեշտ կլինի նոցա պիտայքը լեցնել քաղաքներում ջուրը այնպիսի ճնշողութեամբ պէտքէ տարած լինի որ խողովակներից հոսի մինչև անգամ բարձր տների վերին յարկերում։ Եթէ որ ջրի բնական ընկման բարձրութիւնը չէ յառաջացներ պէտք եղած ճնշումն, այն ժամանակ պէտքէ արհեստական կերպով աւելացնել նորան շողեշարժ քրամբարձ մեքենաների միջոցով, որոնք մղու մեն ջուրը ջրանցքի խողովակների միջով։ Շատ լուս կլինէր եթէ ջուրը անընդհատ հասներ և մի քանի ժամերով չսահմանափակուէր նոցա հոսելը, որովհետև մաքրութիւնը կպահանջի որ ամեն ժամանակ ջուրը անպակաս լինի։

Ձէ կանալն արեւմտեան — Այժմս խնդրի կծագի, թէ որտեղից պիտի գտնենք այնպիսի ջուր, որ իրեն յատկու թեամբն ու քանակու թեամբը համապատասխանի մեր վերոյիշեալ պահանջմունքներին։

Մարդու համար գործածուած ջուրը կարելի է ստանալ զանազան եղանակներով, նախ անձրևի ջուրը, որ բաւական ժամանակ երկրիս մակերևոյթի վերայ հոսելուց զառնումէ գետի կամ լճի ջուր, յետոյ հողի մէջ ձգուելուց լինումէ գետի ջուր, նորա երկրորդ անգամ երկրիս երեսին երևալուց՝ աղբիւրի ջուր, և այլն։

Բէ ինչպիսի՞ ջուր պէտքէ մատակարարել այս կամ այն բնակուած տեղերին, այս կախումն ունի աշխարհագրական դրբից, կլիմայի պայմաններից, հողի յատկութիւններից ևն. հարու այլն երկրները և նոյնպէս Եւրպայի մի քանի տեղերը (հարու այլն Ռուսաստան, Ֆրանսիա, Իտալիա)

շատ անգամ հարկադրուած են բաւականանալու անձրեւի ջրով, և կարող են ձեռք բերել հոսող ջուր միայն այն ժամանակ երբ բաւական շատ միջոցներ ի գործ կդնեն:

Մի քանի տեղեր հարուստ են աղբիւրի ջրով, միւսները հարկադրուած են գետնի ջուրը ճարել, վերջապէս կան քաղաքներ և բնակութիւններ, որոնք բաւականանում են մերձակայ գետերի ջրերով: Հատ անգամ ջրի զանազան տեսակների ընտրութիւններ են անում, որոնցից իւրաքանչիւրը ունի իւր առաւելութիւնները ու պակասութիւնները. նախ մի տեսակ ջուր ճարվումէ առանց որևէ աշխատանքի ու ծախսի բայց բոլորովին չէ բաւականանում իւր քանակութեամբ, երկրորդ՝ միւսը բոլորովին մաքուր է և կարելի է ձեռք բերել բաւական քանակութեամբ և մշտական հոսանքով, բայց նորա բերելու համար հարկաւոր է ծախսել երրորդը՝ նոյնպէս մաքուր և է համով, բայց նորա քանակութիւնը բաւական չէ լինում և ընդ Այդպիսի հանգամանքներից երկրայութիւն է յառաջանում ջրի ընտրութեան դէմ և շատ անգամ ևս կռիւներ ի փաստ հասարակական առողջութեան և գանձարանի:

Հատ անգամ անկարելի է լինում այս կամ այն ջրին առաւելութիւն տալ առողջապահական տեսակետից, այդպիսի դէպքերում պէտքէ բաւականալ տէրութեան արդեանց խոհումներով: Ընտրապէս ջրի զանազան տեսակները գնահատելու համար հարկաւոր է ի նկատի ունենալ հետեւեալ հանգամանքները:

Անձրեւային ջուր. — Անձրեւային ջուրը շատ քիչ է համապատասխանում մեր վերոյիշեալ պահանջմունքներին, որովհետեւ նա պարունակումէ քիչ անխաթիւ և քիչ հանքային մասնիկների բաղադրութիւնների, այնպէս որ համին նայելով նման է զտուած ջրի: Ընկնելով տանիքների վերայ և ժողովելով ջրորդան խողովակներում, նա շատ հեշտութեամբ ցնխոտվումէ, թէև մաքրելու միջոցով կարելի է պարզել, բայց շատ քիչ, եթէ որ անձրեւային ջրի խողովակները շատ մաքուր չեն, այն ժամանակ ջուրը շատ հեշտութեամբ կաղտոտուի: Բացի նրանից, նորա քանակութիւնը բաւական չէ լինում և նորա հոսանքը մշտական չէ, այնպէս որ շատ անգամ բնակիչները ջրի պակասութիւն են կրում:

Գետնի ջուր. — Բնակուած տեղերի համար գետնի ջուրը ձեռք է բերվում ջրհորների միջոցով, որը վատ է համապատասխանում մեր առողջապահական կանոնների պահանջմունքներին, մանաւանդ եթէ նա ստացվումէ գետնի մակերևոյթի փոքր ինչ տակից (մակերևոյթային ջրհորներ): Մեր քաղաքների և գիւղերի ներքնագետինը բաւական աղտոտ է ամեն տեսակ անմաքրութիւնից, և շատ տեղեր ջրհորի ջրի քիմիական հետազոտութիւնները պարզ ցոյց տուին, որ ջրի աղտոտութիւնը կախում ունի գետնի ցնխոտ լինելուց, Բացի նրանից, մակերևոյթային ջրհորներում ջրի քանակութիւնը մշտական չէ, իսկ ամառը շատ անգամ բաւարար չէ լինում, որովհետև նորանցից շատերը ժամանակ առ ժամանակ բոլորովին

ցամաքումեն Լեռնաբարսյ թեև ջրհորի ջուրը բաական նոր է և ոտուն
մեծաւ մասամբ համով այնու ամենայնիւ քաղաքներին ջրի մատակարար
ութիւնը քաղաքային գետնի շերտերի մակերեսովից ևս չէ լինում
Ուրիշ բան է Եթէ ջուրը դուրս է դալիս աւելի գետնի խոր շերտերից
որ հետեցած է լինում մակերեսովից մի քանի անվախանցելի շերտերով
(խոր ջրհորներ) որովհետեւ այդպիսի գեղքում ջրհորը կարող է տալ
բաւական պարզ ջրեր Եթէ որ և է տեղի բնակիչները կո զին տղատ քա
ղել ջրհորի ջրից այն ժամանակ պէտքէ ջրհորները որքան կարելի
աւելի խոր փորել քացի նրանից պէտքէ հոգս տանեն որ ջրհորները
անմիջապէս մօտ չդնուին բնակարաններին արտաքնոցներին աղբանոց
ներին և ըն Լաւ ջրանցքներ ունեցող քաղաքներում ուր գետինը մա
քոր է պահպանուած ի հարկէ բուն գետնի մակերեսովային ջուրը կա
րելի է գործածել զանազան տնտեսական բաների համար
Բնական աղբիւրների ջուրը համարվում ամենից
աւելի գործածական Իսկպէս աղբիւրի ջրի որպիսութիւնները շատ գերե
ցիկ են Եթէ նա գետնի տակից հոսելու միջոցին չէ անցնում ամեն տե
սակ անմաքրութեամբ լեցում հողի մօտով այլ անցնում անմշակուած
լեռների կամ անտառած բլուրների միջով Եթէ որ աղբիւրի ջուրը հո
սում է բնակուած տեղերի միջով այն ժամանակ նոյնպէս աղտոտ կլինի
ինչպէս անարական ջրհորներինը Կանքային քաղաքիսալ մասնիկների բո
վանդակութիւնը աղբիւրի ջրի մէջ կախումն ունի նորա հոսած հողա
յին շերտերի ցածկութիւններից Եթէ նա քաղկացած է զլիսաորակէ
կապճակաւ կոչուած քարային տեսակներից (որձաքար, դաշտային շաք
(полевой шпаты), հատաքար (гранитъ)) զնեխից (гнейсъ) ևն այն ժամա
նակ ջուրը լինում աղքատ հանքային նութերից որովհետեւ կապճակա
ւի մութիւնը շատ դժուարութեամբ է լրւեցում Եթէ որ աղբիւրի
ջուրը անցնում է կաւիճաւ Ժայռերի դաշտային տեսակների եամ դալմաի
(доломитъ) միջով նա լինում աղբիւրով հարուստ և զլիսաորակէ կրակ
եւ մագնիզայի (դանիճի) աղբիւրով Դիւղերը լեռնային տեղերում ունեն
մաքուր և հարուստ աղբիւրների բայց մեծ քաղաքների մէջ աղբիւրի ջրի
մատակարարութիւնը կապակցութիւն ունի մեծ դժուարութիւնների հետ
մասամբ քաղաքների հեռաւորութիւնը այդպիսի աղբիւրներից մասամբ
աղբիւրներով քաղաքին հոսած ջրի քիչ քանակութիւնից և շատ ան
գամ ևս այն աղբիւրները որոնք սկզբում անպիսան բաւական ջուր և
ապա կամաց (կամաց ցամաքումեն) լիսալ ցմ գգի փոխւած
Արեւմտեան քաղաքում աղբիւրներ և յսպէս են անուանում անբնակ
անտառներով ծածկուած բլրային տեղերի ջրին ևս Եթէ այն ջրին ուր
հոսում է գետնի միջով շատ գետերի երկայնութեամբ և որը գտնվում է
նորերկրեայ ճանապարհի որ և տեղի վերայ Այս ջուրը Եթէ ման
ւանդ անցնում է բլրային տեղերից սովորաբար մաքուր է և քան ևս այս
չաւ հարկաւոր է քաղաքներին մատակարարել Միայն Եթէ այդ տեսակ

ջրի մատակարարութիւնը կարելի է միայն այն ժամանակը, երբ համոզուած կլինիր՝ որ ջրի քանակութիւնը առաջուց բաւական կլինի քաղաքներին:

Հատ քիչ է պատահում որ արհեստական կերպով բացուած աղբիւրները ցամաքին, եթէ բանալը նոցա լեռներում ոչ թէ իւրեանց հոսման տեղից փոքր ինչ հեռու, այլ մինչեւ անգամ հովիտում գետակի մէջ թափուելուց առաջ՝ որովհետեւ մեծ գետերի անցած տափակ ափերը շատ անգամ բաւական ժողովրդի քանակութիւն են տալիս, որը նոյնպէս մաքուր է, ինչպէս լեռնից բխած ջուրը, միայն թէ նորա անցած գետնի մաքրութիւնը կախումն չունենար զանազան հանգամանքներից:

Այդպիսի ջուրը քաղաքներին մատակարարելու համար շատ վատահոլութիւն հարկաւոր չէ, միայն թէ նորա քանակութիւնը որոշուած լինի շարունակ զիտողութիւններով: մատաւորապէս հասկացողութիւն կարելի է կողմէ: ջրի քանակութեան մասին նայելով գետի երկայնութեամբ գնացող շերտերի ընդարձակութեան:

Գետի ջուրը — քաղաքների համար գործածուած գետի ջուրը եթէ անցնումէ բնականապէս տեղերի միջով կարող է շատ աղտոտ ու ցեխոտ լինել, իսկ եթէ անցնումէ շմակուած տեղերի միջով՝ շատ անգամ լինումէ սաստիկ պարզ և մաքուր: Հետեւաբար կրնա որ պէտքէ որ և է քաղաքին գետի ջուր մատակարարել՝ հարկաւոր է քննել տեղական պայմանները, գետի ջուրը (պիտաւորապէս ասելով լճի ջուրը) որ գտնւումէ զօր: Պետք բոլորում և Պատգամում իւր յատկութեամբ շատ լաւ է, մինչդեռ Լոնդոնում Թէմզ գետի ցեխոտ ջուրը շատ անգամ մերժվումէ բժշկներից և առողջապահական կանոնարարին հսկող անձերից:

Գետի ջրի ջերմութեան աստիճանի մեծ և փոքր լինելը զանազան եղանակներում, նուազեցնումէ ջրի քանակութիւնը քաղաքներին մատակարարելու համար: միւս կողմից գետի ջուրը այն յատկութիւնը ունի, որ նորա քանակութիւնը չի պակասում, այնքան, ուստի նորա գործածութիւնը ևս առաւել կշտաւնայ: Այնու տմենայնիւ անարգարութիւն պիտի լինէր մեր կողմից պարսաւել գետի ջուրը, զրկելով նորան ջրի մատակարարութեան կարգից: Գետի ջուրը գործածելու միջոցին հարկաւոր են նպատակաշարմար միջոցներ նորան զտելու համար:

Ինչպիսի ջուրը բերարարել է — Մենք տեսնւր որ՝ նայելով հանգամանքներին, և կարեւոր նախադրուելութիւններ պահպանելով բնականապէս տեղերին գետի ջուրը մատակարարելու համար, կարող է գործածուել ինչպէս աղբիւրի ջուրը, նոյնպէս գետի և գետնի քամուած ջուրը: Ամեն մի գէպքում տուած մէջիւ յօգուտ այս կամ այն ջրի պէտք է կախումն ունենայ բոլոր տեղական պայմանների ուղիղ կշռադատելուց: եթէ երկու տեսակ ջուր մատաւորապէս միմեանց նման են իրենց որպիսութեամբ և քանակութեամբ, պէտքէ գերադասել այն աղբիւրի ջուրը, որը իւր պարզութեան համեմատ տալիս է ապահովութիւն մշտական հոսելու և պահանջում է աւելի քիչ ծախս և աշխատանք: Զրի մատակարարութեան ժամանակ ամենից առաջ

պէտքէ ու շաղրոյ թիւն դարձնել քաղաքի մօտ գտնուած աղբիւրներին. նորանց պէտք է գերադասել բոլոր միւս ջրերից, եթէ որ նոցա քանակութիւնը բաւականացուցիչ կլինի և եթէ նոցա բերելուն շատ ծախս չգնար. միայն թէ պէտք չէ աչքից փակցնել գետի կամ գետնի ջրի մատակարարութիւնը, ուշք դարձնելով միայն աղբիւրի ջրին:

Կլինակի վրանցներ. — Աւերոյիշեալ հիման վերայ ցանկալի կլինէր, որ բնակուած տեղերի համար գործածուած բոլոր ջուրը լինէր միատեսակ ըստ յատկութեան. Խմելու համար գործածել աղբիւրի ջուրը, իսկ ուրիշ հարկաւոր բաների համար երկրորդ տեսակ ջուր — գետերից կամ լճերից — կարելի է միայն մի քանի դէպքերում (զօր. երբ մօտակայ պարզ աղբիւրները քիչ ջուր են տալին), բայց ոչ մի կերպով չէ կարելի անել ջրի այդ տեսակ բաժանումը ընդհանուր կանոնով: Բացի նրանից կրկնակի ջրանցքները շատ թանկ կնստեն քան թէ միատեսակ ջրի տանելը, և այսպիսով կոգուարանայ ջուր տանել նոյն իսկ տները:

Գալով ջրանցքներին, նոքա շինուած պիտի լինին պնդէս, որ ջուրը բոլորովին ապահոված լինի իւր ճանապարհին ցեխոտութիւնց, և խողովակները պնդան խոր պիտի դարսուած լինին, որ տարուայ օդի ջերմութեան աստիճանը ազդեցութիւն չունենայ ջրի ջերմութեան աստիճանի վերայ:

Լուսացութիւն և կեղտոտութիւններ. հետազոտման արդեւէք: Եթէ որ մաքրութիւնը պահպանելու համար հարկաւոր էր բնակուած տեղերին մատակարարել մեծ քանակութեամբ ջուր, միւս կողմից պէտք չէ մոռնալ, որ գործածուած անմաքուր ջուրը պէտքէ շուտով բնակարաններից հեռացնել: Այս կանոնի արհամարհութիւնը հասարակաց առողջութեան մեծ վնաս կրելի, որովհետեւ գետինը միշտ աղտոտ է լինում Խոհանոցի, լուսացարանների, բաղնիքների ևն. լուսացքաջրերը բոլոր դիւղերում և քաղաքներում չունին մի առանձին խողովակներ, մինչև այժմ թափումեն կամ փոսի մէջ, որի միջից ծծումէ գետինը կամ թէ փողոցային անցքերը, որոնք նմանապէս հաղորդում են նրանց գետին կամ (ամենայնոք կերպիւ) գնում են քաղաքի գետակը կամ մերձակայ գետը: Լուսացքաջրերի հետ այդպիսի վարմունքը չհամապատասխաներ մինչև անգամ մաքրութեան ամենահամեստ պահանջմունքներին. նա վնասակար է, ուստի և պէտք է բոլորովին ոչնչացնել, այդ ոչ մի դէպքում ներելի չէ նորարանակ տեղերին:

Լուսացութիւն և անհիւսիշ քաղաքներ: Անօգուտ չի լինի, եթէ ես ցոյց տամ այստեղ լուսացքաջրերի ահադին քանակութիւնները, որոնք ամեն օր գոյննում են քաղաքներում մատակարարած ջրի քանակութեամբ — որով ընթերցողը կարող է ուղիղ խորհիլ այն վտանգների մասին, որոնք յառաջացնում են մաքուր գետի մէջ այս լուսացքաջրերի թափուելուց, որոց հեռացնելը դանաղան հանգամանքներից կախումն ունի: Եթէ որ մի քաղաքում 100000 մարդ օրական գործ է անում 15 միլիոն լիտր ջուր, հաշուելով մարդկային 150 լիտր, և եթէ ընդունենք մինչև անգամ, որ ջրի

այս քանակութեան՝ մասը կորչումէ գոլորշիանալուց՝ այնու ամենայնիւ բացի անձրեային ջրից, կձնայ 10 միլիոն լուացքաջրեր օրական (553000 Ռուսաց խորանարդ ոտնաչափ) կամ 1000 խորանարդ սաժէն, որոնց պիտի հեռացնել քաղաքից առանց դպցնելու գետնին։ Եթէ բոլոր լուացքաջրերը 2 խորանարդ մէտր բալանդակութիւն ունեցող տակառներով տանենք, այն ժամանակ հարկաւոր էր 5,000 տակառ, իսկ Պետերբուրգի պէս քաղաքներում օրական — 35,000 տակառ. շատ հասկանալի է՝ որ այդպիսի աղտոտ ջրի զանգուածը արկղներով և կամ տակառներով տանել անկարելի է, ուստի նրանց կարելի է հեռացնել միայն ստորերկրայ խողովակների և ջրանցքների միջոցով, որոնք տարածվում են բոլոր փողոցներում, սրահներում և տներում և որոնք շուտով ընդունում են իրենց մէջ մասնաւոր և հասարակաց շինութիւնների լուսաքաջրերը և նոյնպէս անձրեկ ջուրը, և շատ արագութեամբ հեռացնում են քաղաքից։

(Թարգմանիչն)

Գէորգ. Ճէժ. Ա. Լապտանի Ուսանող

ՍԱՐԳԻՍ ՏԵՐ ԴԱՐՈՒԷԼԵԱՆ

ԴԱՍԵՐԻ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ.

(Շարունակ. Արարտ 1881 Արդիւ.)

1. Ի՞նչ պայմաններից կախումն ունի իւրաքանչիւր առարկայի շարաճական դասերի թիւը։ — Դասերի բաժանումը՝ օրերի և ժամերի համաժայն։ 2. — Ինչ դիրք պէտք է բռնել դասերի բաժանումների ժամանակ։ — 3. Դասերի կանոնաւոր բաժանումը պահելու կարեւորութիւնը։ — 4. Դասերի բաժանման փոփոխութիւնները։ — 5. Առաջին դասի սկսելու ժամանակը։

1. Որև իցէ առարկայից շատ կամ քիչ դասեր նշանակելը կախումն ունի ուսման ծրագրի ընդարձակութիւնից, որ պիտի անցնեն այս կամ այն դասարանում, և կամ առարկայի կրթողական նշանակութիւնից, նոյնպէս և վարժողական կրթութեան փորձերի քանակութիւնից, որոնք անհրաժեշտ են այն առարկան անցնելիս։

Ինչքան որ ընդարձակ է ուսանելի առարկայի դասընթացի ծրագիրը, ինչքան որ առարկան պահանջումէ աւելի գործնական վարժութիւն, և ինչքան որ աւելի զարգացուցիչ նշանակութիւն ունի առարկան, այնքան ևս նորա համեմատ դասերի թիւը շատ պէտքէ նշանակելը և ընդհանրապէս եղած ժամանակը քիչ։

Առաւմարութեան ուսումնարանների կանոնադրութիւններում ծրագրերի հետ միասին որոշուած է թէ՛ աշակերտները իւրաքանչիւր ուսանելի առարկայից ինչքան պիտի անցնեն այս կամ այն դասարանում, նոյնպէս դասերի թիւն այն առարկայից։

Իսկ նշանակուած դասերի՝ օրերի և ժամերի վերայ յաժանելը՝ կախուած է տեղական պայմաններէց և յանձնուած է ուսումնարաններէ տեսչութիւններին տեղական պայմաններին յարմարցնելու:

Դասերի շաբաթական ընդհանուր բաժանումը՝ բոլոր միասեռակ ռուսումնարաններէ համար պարտաւորական չունիլը միշտ յարմար չէր լինի: Այս անյարմարութիւնը յայտնի զգացվումէ՝ այն ուսումնարաններում ուր մի քանի դասարաններ և շատ ուսուցիչներ կան. և անհաշիւ ևս զգալի կլինէր այն ուսումնարանում, որի ուսուցիչներն ուրիշ ուսումնարաններում դասեր տալուց յետոյ՝ պիտի գտն այդ ուսումնարանը:

Այսպիսի բաժանումը կոժուարացնէր ուսուցիչներին գործը՝ առանց մի նշանաւոր օգուտ տալու ուսումնարանին, երբեմն ևս ընդհակառակն փաստարկար կդառնար *),

Ամենագիւրին յարմարութեամբ կարելի կլինէր ընդհանուր պարտաւորեցուցիչ դասակարգութիւնը գործադրել այնպիսի ուսումնարաններում ուր դասարանում 2 ուսուցիչ է միայն, ինչպէս սկզբնական ուսումնարաններում (Начальные школы): Այս դէպքում՝ պատրաստի պարտաւորեցուցիչ դասերի ընդհանուր բաժանումը՝ ուսուցչին բացի շնորհացնելուց կաղատեր նորան նոր դասացուցակ կազմելու աշխատութիւնից:

2. Ուսումնարանի վարչութիւնը՝ ուսումնական տարեգլխին որոշելով դասերի շաբաթական կարգը՝ իւր ուշքը պէտքէ դարձնէ այնպէս կազմել ընդհանուր դասացուցակը, որ աշակերտները ստատիկ չձանձրանան, որպէս զի ամեն օր աշակերտն առհասարակ հաւասարաշափ աշխատէ և պարագմունքները նոցա առողջութեան չփնտսելով հանգրծ՝ յառաջդիմութեան ևս նպաստեն: — Այս նպատակին հասնելու համար դասացուցակը կազմելու ժամանակն անհրաժեշտ է հետեւեալ հանգամանքներն աչքի առաջ ունենալ:

1. Յայտնի է որ՝ միտքը գործելով այն ժամանակն է արդիւնաւորում՝ երբ թորմ և զուարթ են լինում՝ նորա հոգեկան և գործարանաւոր յոյժերը: Չանձրացած աշակերտը չէ կարող լարել իւր միտքը այնպէս՝ ինչպէս որ կարողէ չձանձրացած ժամանակը: Նորա ուշադրութիւնն, ինչպէս որ հարկաւոր է, չէ կենդրոնանում և լարվում ուսանելի առարկայի վերայ:

Որովհետեւ գիշերուայ հանգստութիւնից յետոյ առաւօտներին ամեն մարդ աւելի զուարթ, ընդունակ է լինում, և կարողանում է մտաւոր աշխատու-

*) Ընդհանուր պարտաւորեցուցիչ դասացուցակի մէջ, ասելով թէ, նշանակուած է թուաբանութիւն (Арифметика) երեքշաբթի առաջին դաս. թուաբանութեան ուսուցչին հանգամանքներն եւս չեն ներում նշանակեալ ժամին ուսումնարան դառնալ. այլ կորովէ շաբաթուայ մնացեալ միւս օրերի ա. դասերին դալ: Ուսուցիչի ուսուցիչն եւս իւր համար յարմար դառնելով երեքշաբթուայ ա. դասը, չէ կարողանում դասուցեցակում նշանակեալ ժամերին ուսումնարան դալ, իհարկէ, քչս դէպքում, որորտաւորեցուցիչ դասացուցակը ուսուցիչների գործը կոժուարացնէր:

թիւներ կատարել, քանի՞ յն ժամանակ՝ երբ շատ աշխատելուց հոգեկան և գործարանական ոյժերը թուլացած են, ուստի հասկանալի է թէ ինչո՞ւ առաւօտեան առաջին դասերին պէտք է նշանակել աւելի այնպիսի առարկաներ, որոնք առաւել հոգեկան ոյժերի լարումն են պահանջում. (զօր. թուաբանութիւն, քերականութիւն և ըն.)

Իսկ դասերն այն առարկաներից, որոնց համար հարկաւոր կլինի աւելի քիչ լարել միաբլբ կամ որոնց կատարումը միայն մեքենական գործողութիւններ են (զօր. վայելչագրութիւն, նկարչութիւն և ըն.) այդպիսիները պէտք է նշանակել միայն լարումն պահանջող առարկաներից յետոյ:

2. Մի քանի ժամ շարունակ մի և նոյն առարկայով պարապելը մութ դիւ ձանձրացնում է, բնական է նորա պարապմունքները թիւնը և թուլացնում է նորա ուշադրութիւնը գէղջ այն առարկան: Կսկ. փոփոխակի իրերն այս և երբեմն այն առարկայով պարապելը՝ ներգործում են այնպէս՝ ինչպէս թէ նա նորոգած նոր ոյժ տուած լինէր և պահպանում է նորա ոյժերը և հանգստութեան տեղ է բռնում: Նորա համար Մտաւոր գործունէութիւնից ձանձրանալուց յետոյ մենք մեքենական գործեր կատարելով մի և նոյն ժամանակն և հանգստանում ենք, և ընդ հակառակը:

Սորանից երևում է որ դասացուցակը կազմելու ժամանակ հարկաւոր է աչքի առաջ ունենալ որ՝ աշակերտների պարապմունքը փոփոխուէին և այնպէս որ՝ երկրորդ առարկայով պարապած ժամանակ հանդիստ առնէին այն ոյժերը, որոնք թուլացել են նորանից յառաջ եղած դասի ժամանակ: Այսպէս օրինակ, համարողութեամբ պարապելուց յետոյ այն որ պահանջում է զիտաւորապէս մտաւոր լարուողութիւն՝ աշակերտների համար հանգիստ կլինի թէ՛ նորա հետեւեալ դասին պարապեն կամ վաշկազրութեամբ կամ նկարչութեամբ կամ երգեցողութեամբ և ըն:

Ոչ թէ միայն մտաւոր պարապմունքների մեքենական վարժութեանց փոխանակելը՝ այլ և մի քանի մտաւոր պարապմունքների ուրիշ առարկաների փոխանակելը՝ կարող է աշակերտին հանգստացնել: Յայտնի է, որ հոգեկան բոլոր կողմերը հաւաստարաշափ չեն գրգռվում՝ զանազան առարկաներով: Մի ուսանելի առարկայ լարում է առհասարակ հոգեկան մի կողմ, զօր. միջոցութիւնը, ուրիշ առարկայ մի այլ կողմը — զօր. երեւակայութիւնը, մի ուրիշ առարկայ ևս — դատողութեան ընդունակութիւնը, և այսպէս առարկաներից երբեմն միեւնով և երբեմն միւսով փոփոխակի պարապելը հանգստացնում է յոգնած ոյժերը:

Աչքի առաջ ունենալով պարապմունքների ուսման ժամանակի առարկաների փոփոխականութեամբ մի քիչ հանգիստ տալն աշակերտներին, հարկաւոր է, իհարկէ, դասերն ևս սորա համեմատ բաժանել. զօր. թուաբանութիւնից յետոյ լեզուով և կամ գրութիւնից յետոյ երկրաչափութեամբ պարապելն աւելի հանգստացնում է աշակերտներին, քան թէ Փրանսերենով պարապելուց յետոյ գերմաներենով պարապելը: Պարապմունքների փոփոխութիւնը երբ և հանգստութեան և զուարթացնելու միջոց՝ հարկաւոր է մանաւանդ

ստորին դասարաններում և մի և նոյն դասի ժամանակ, Զօր. երեխաները ռուսերենի դասին ձանձրացել են կարգալուց՝ ուսուցիչը նոցա զբաղում է մտաւոր կամ գրաւոր աշխատութիւններով. և ինչպէս որ անյարմար է շարունակ միմեանց հետեից մի քանի դաս նշանակել, որոնց համար պէտքէ լարել մի և նոյն հոգեկան ոյժերը, այսպէս ևս անյարմար է նշանակել կարգով միմեանց հետեից այնպիսի դասեր, որ միմեայն Ֆիզիքական վարժութիւններ են հարկաւոր, այսպէս օրինակ, անյարմար է միմեանց հետեից կարգով նշանակել մի քանի դասեր մարմնամարզութեան և երգեցողութեան, ձեռագործութեան (օրիորդական ուսուցմարաններում), և սղագրութեան (сѣнографія), նկարչութեան և գրութեան:

Ամենից լաւ է ինչպէս որ արդէն անած ենք, կարգաւ որել Ֆիզիքական վարժութիւնները մտաւոր պարապմունքների հետ, տուչիները վերջինների մէջտեղը և կամ վերջիններից յետոյ դնելով:

4. Մի և նոյն օրը մի որ և է առարկայից մի քանի դասեր նշանակելը է կարելի նպատակայարմար համարել: Մի կողմ թողնելով պատճառած ձանձրութիւնը, կվնասէր և յառաջագիմութեան:

Յայտնի է որ, աշակերտն աւելի է յոռաջ գնում երբ երաժամ դասերը բաժանուած են երեք առանձին օրերի, քան թէ այն ժամանակ՝ երբ այս դասերը նշանակէին մի և նոյն օրը. որովհետեւ աշակերտը չկարողանալով կարճ ժամանակում որոճալ և հիմնովին սեփականացնել բովանդակ Յ ժամում աւանդուածը, շատ քիչ է յառաջագիմում:

Մի և նոյն օրը 2 կամ աւելի դաս նշանակելը՝ կարելի է այն ժամանակ երբ որեւէ մի առարկայից շաբաթը 6 դասից աւելի է նշանակուած, կամ երբոր ուսանելի առարկայն ունի զանազան տեսակ պարապմունքների այնպէս որ մի դասին կարելի է մի տեսակ բանով պարապել և միւս դասին ուրիշ տեսակ:

5. Նպատակայարմար է կարելի համարել այնպիսի դասակարգութիւն, որ մի քանի օր շարունակ նշանակուած է դասեր որեւիցէ անարկայից և յետոյ շաբաթուայ միւս օրերը չկայ այն առարկայից, մանաւանդ շատ անյարմար է այսպիսի դասակարգութիւնը ստորին դասարաններում: Մի քանի օր շարունակ ուսանելի առարկայով չպարապելուց՝ երեխաները դիւրութեամբ մոռանում են այն առարկայից աւանդուած դասերը:

6. Անհրաժեշտ է դասակարգութեան ժամանակ յատկապէս ուշադրութիւն դարձնել, որ աշակերտներն ստիպուէին ընդհանրապէս հաւասարաչափ աշխատել ինչպէս դպրոցում, այնպէս էլ տանը: Հատկապէս այնպէս բաժանել դասերը՝ որ մի օրն ընկնին բոլորն էլ այնպիսի դասեր, ուր հարկաւոր է միտքը լարած պահել. իսկ միւս օրն այդպիսի դասերը քիչ լինին, կամ եթէ մի օր ընկնեն բոլոր գրաւոր դասերը, իսկ միւս օրն այդպիսի դասեր չլինին:

Եւ որովհետեւ տնային գրաւոր վարժութիւնները լինում են ամեն ուսանելի առարկայից ևս, և որպէս զի միևնոյն ժամանակում չդիզուին միմեանց

վերայ շատ դրաւոր աշխատութիւններ, անհրաժեշտ է, որ միեւնոյն դասարանի վարժապետները միմեանց մէջ որոշէին իւրեանց զրաւոր աշխատութիւններ առաջ օրինել:

3. Առըմելով դասացուցակն՝ անհրաժեշտ է խստիւ պահել դասացուցակի կտրգը. թո՛ւ արանութեան դասի ժամին պէտքէ թուարանութիւն լինի, ուսմանէն դասի ժամին՝ ուսմանէն ելն: Դասացուցակի կտրգը պահելով՝ վարժապետն աշակերտների հետ պարտապա՛մէ այնքան ժամանակ, որքան որ պարտական է պարտաւելու: Նա չի խլում միւս առարկաների համար անհրաժեշտ եղող ժամանակը՝ և տալիս իւր սիրած առարկային: Աշակերտներն էլ իմանալով ամէն անգամ թէ՛ յառաջ որ դասն է, այն դասին հարկաւոր եղած քաներն են պատրաստում՝ այսպէսով ուսումը հաւաստաբան է և կանոնաւոր է յառաջ գնում:

Յատկապէս այն դասարաններում, ուր իւրաքանչիւր առարկային առանձին վարժապետ կայ, այնպէս դիւրին դատկարգից չէ շեղուել, (ուր իւրաքանչիւր վարժապետ որոշեալ ժամին է դասի գնում) ինչպէս այն դասարաններում, ուր բոլոր կամ մի քանի առարկաներն աւանդումէ մի վարժապետ: Բայց այս ժամանակ վարժապետը պէտքէ իւր միտքը ղնէ որոշեալ ժամանակից յետ շընկնել առանց մի ստիպողական տառաջանի:

4. Աթէ ուսումնական տարուայ ընթացքում՝ անհրաժեշտ կերպով տնտեսայ սկզբում կազմուած դասընթացի փոփոխութիւնը, ի հաշիւէ այդ կարելի է անել: Բայց այն ժամանակ հարկաւոր է շատուց աշակերտներին յայտնել դասացուցակի փոփոխութեան մասին, որ նոքա ճիշտ իմանան թէ այս կամ այն օրը որ առարկան պէտքէ պատրաստել:

Ամենից՝ լաւն այն է որ նոր կազմուած դասացուցակը շարժութեայ սկզբից (կրկնաշաբաթուանից) սկսուի դրժմադրուել, այդ մասին իւր ժամանակին իմացնելով՝ աշակերտներին:

5. Առաջին դասի սկզբնաւորութիւնը աւելի յարմար է նշանակել Նաշիւ տեղի եղանակի (կլիմայի) պայմաններին, տարուայ ժամանակին և վերջապէս նայելով թէ՛ ինչ տեսակ գիրք է ու 9 ից յետոյ և ու 7/8 ից յառաջ է յարմար Մինչև ճաշ եղած ժամանակը համարվումէ ուսումնաւարանում ամենաշարմարն ուսման համար: Այն ամիսներում, երբ արեգակը վաղ է ծագում (զօր ամառը), ուսումնէ կարելի է աւելի վաղ սկսել քան այն ամիսներում, երբ արեգակն ուշ է ծագում (զօր ձմեռը): Գիւղերում դասերը կարելի է մի քիչ վաղ սկսել քան թէ քաղաքներում: Գիւղական դպրոցներում ամենաներկար օրերը՝ անօդուտ չէր լինի առաջին դասի սկզբնաւորութիւնը 7/8 ժամին նշանակել: Այդ ժամանակ աշակերտները շատ վաղ վերջացնելով դասերը դպրոցում, ազատ կլինէին իւրեանց ընտանեկան պարտաւճանքներով պարտաւելու:

Ընտանեկան եւ հասարակական կամ զպրոցական ուսումնառութիւն, (обучение)

Երեխաների կրթութիւնը 3 տեսակ է լինում. ընտանեկան, հասարակական եւ զպրոցական:

Ընտանեկան ուսումնառութեան ժամանակ տղան ծնողների կամ վարձուած ուսուցիչների առաջնորդութեամբ ծանօթանում է ուսանելի առարկաներին եւ միանգամայն զարգանում է: Հասարակական կամ զպրոցական ուսումնառութեան ժամանակ երեխաները հմտութիւն ձեռք բերելու եւ զարգանալու համար զպրոց են գնում. ուր նոքա պատանիների դաստիարակութեան նուիրումը մարդիկների առաջնորդութեամբ անցնում են նշանակուած դասընթացը եւ ստանում են մի որոշիալ աստիճանի կրթութիւն եւ զարգացում:

Ընտանեկան ուսումնառութեան առաւելութիւնը գլխաւորապէս այն է որ հայրը մայրը կամ վարժապետը սովորեցնելով մէկ — երկու երեխաների՝ աւելի շուտով կարող է ճանաչել նոցա անհատական յատկութիւնները եւ դիւրութեամբ կարող է յարմարուել նոցա հետ ուսումնառութեան ժամանակ քան թէ զպրոցի վարժապետը, որ մի եւ նոյն ժամանակ շատ երեխաների է սովորեցնում:

Բայց այս առաւելութիւնը՝ աննշան է, համեմատելով լու զպրոցի առաւելութիւնների հետ: մանաւանդ թէ՝ երեխաներին զպրոց տալն անհամեմատ արժան է նստում ծնողների վերայ: այնպէս որ զպրոցում ուսման տալ համարեա տները կարող են, մինչդեռ իւրեանց տան մէջ շատ քչերը: Գպրոցական ուսումնառութիւնը աւելի շատ յարմարութիւններ ունի աշակերտների հիմնաւորապէս կրթութիւն ձեռք բերելու եւ զարգանալու համար քան ընտանեկան ուսումնառութիւնը:

Գպրոցական ուսումնառութիւնը գտնվում է պնայիսի անձների իշխանութեան (контроль) տակ՝ որոնց գլխաւոր նպատակն է կրթիւ եւ դաստիարակել պատանիներին: Գպրոցում սովորեցնում են պնայիսի անձներ, որոնք մեծ մասամբ պատրաստուած են եւ նուիրուած իւրեանց անձն պիւ գործունէութեան: յայտնի է որ՝ ամեն գործ յաջող է գնում, եթէ գործին ձեռք զարկողները հմտ մարդիկ են: Գպրոցական ուսումնառութիւնը աւելի նպատակաշարժար է եւ ազատ սխալներից եւ անօգուտ հրապոյններից (ублечение) քան տնայինը: Գպրոցների ծրագրները եւ դասընթացները քննվում են շատ մասնագէտներից:

Գպրոցական ուսման կազմակերպութիւնը եւ ուսման ընթացքն աւելի կանոնաւոր է քան ընտանեկան ուսումնառութեանը: Գպրոցում ուսման ընթացքին՝ այնքան խոշոնդոտներ չեն պատահում, ինչքան ընտանեկան ուսումնառութեան ժամանակ:

Հենց այն՝ որ զպրոցում սովորում են շատ երեխաներ, նպատուում է զպրոցի յառաջադիմութեան:

Երբ վարժապետը միւսնոյն ժամանակում սովորեցնում է շատ երեխաների

նա ստիպուած է լինում, աւելի շատ կանգ տանել վարժութիւնների վրայ և կրկնել միւսները, քան թէ երբ սովորեցնում է աշակերտի, Իսկ վարժութիւնն ու կրկնութիւնը ինչպէս ասուած է աւելի հաստատ է տպւորում իմացածը:

Միասին սովորելու ժամանակ երբեմն այս և երբեմն այն աշակերտը նկատում է առարկայից իւրեան հասկանալի եղած մասը, և իւր պատասխանով դարձնում է ընկերների աշագործութիւնը առարկայի այդ մասի վերայ, այսպիսով աշակերտները առարկայի վերայ բազմակողմանի կը նայեն և հիմնաւորապէս կը սովորեն, քան թէ միեւակ սովորած ժամանակը: Պատասխանը կամ թէ պատասխանողի բացաղորդութիւնը միջոց է տալիս աշակերտներից ամեն միին պարզել ուսանելի առարկան: Եւրաքանչիւր աշակերտ օգտվում է գպրոցական ուսման ժամանակ նորանով, ինչ որ բացաղորդում է վարժապետը և ինչ որ պատմում կամ պատասխանում են իւր ընկերները:

Անբընդէս Դպրոցական ուսումնառութիւնը աւելի կարող է աշակերտի մէջ ախորժանք և եռանդ յարուցանել դէպի ուսումը, քան թէ ընտանեկան ուսումնառութիւնը:

Վարժապետը սովորեցնելով մի ամբողջ դասարանի՝ աւելի հեշտութեամբ է ոգևորվում, քան թէ այն ժամանակ՝ երբ նա մի աշակերտի է սովորեցնում, իսկ վարժապետի ոգևորութիւնը գրաւում է աշակերտներին: Բացի դրանից միասին սովորելը՝ զրգուցում է աշակերտներին միմեանցից յետ շնաւ, ուստի և աշակերտները սրտով են աշխատում: Նուազ ընդունակներն աւելի ընդունակների հետ քարշ են գնում: Բացի ուսմանը մէջ եղած առաւելութիւններից՝ դպրոցական ուսումնառութիւնը ունի յայտնի առաւելութիւններ և կրթողական կողմից: Դպրոցն աշակերտի համար մի միջոց է, որ նա պատրաստվում է հասարակական կեանքի համար: Ընկերութիւնը մեծ նշանակութիւն ունի մարդի մէջ լաւ յատկութիւններ զարգացնելու, ահա այսպիսի ընկերութեան է հանդիպում աշակերտը դպրոցում: Այնտեղ (դպրոցում) մշակվում են աշակերտի մէջ այն զգացմունքները և սովորութիւնները՝ որոնք անհրաժեշտ են հասարակութեան օգտին գործելու համար, աշակերտը սովորում է յարգել սուրիշների իրաւունքը, զսպել իւր անձնական ցանկութիւնները և հաճոյքները ընդհանրութեան բարիքի համար:

Դպրոցը աշակերտին նպաստում է հաստատուն բնաւորութիւն և անձնավարութիւն (состообладание) մշակելու: Աշակերտն ինքն իւր կողմից պատասխանատու լինելով, դպրոցում այնպիսի զրուցեան մէջ է գտնվում, որ նա անպատճառ պէտք է հսկէ իւր վերայ, և անթոյլատրելի գործեր չանի: Նա սովորում է համաձայնեցնել իւր գործունէութիւնը օրէնքի պահանջների հետ և կարգունկնոյն հնազանդել:

Բացի սորանից դպրոցում աշակերտը գործնական կերպով (практически) ձեռք է բերում մի քանի տեղեկութիւններ մարդկանցի բնաւորութեանց,

որն իհարկէ օգտակար է՝ աշակերտն ազատվում է ամառկանության թիրիկի, որն ընտանեկան կրթության ստացուղների շշան է *):

Բայց ընդունելով զպրօցի կարևոր կրթական նշանակող թիւնը, չպէտք է մոռանալ, որ ընտանիքն ևս ունի դաստիարակական նշանակող տղեկացութիւն տղայի վերայ: Ամենայն ոք գիտէ թէ Բրնչտիսի խոր հետք է թողում ընտանիքը մարդիւ բարոյականութեան վերայ: Շատ անգամ ամբողջ կեանքի ընթացքում առաջնորդում է մարդիւ այն բարոյական սկզբունքը, կամ զգացումը, որ ստացել է ընտանիքից:

Սիրոյ զգացումն որ կապումէ տղային իւր հօր ու մօր և միւս տղա-
կաններին հետ, դաստիարակական կարեւոր տարր է. և անհիմն կլինէր տառնց
կարիքի այս դաստիարակական տարրից զրկել տղային:

Գործը զաստիարակու թեամբ ներդրեալք մի կողմից, իսկ ընամակը միւս կողմից, և ամենից լաւն այն է՝ երբ այս երկու զաստիարակական զօրութիւնները աղայի վերայ մի և նոյն ժամանակ են աղլում՝ միմեանց չհակառակելով, այլ ընդ հակառակն փոխադարձաբար օգնելով:

Հենց այս աչքի տեսք ունին բացարձակ սուսամետարաններում, որով աշակերտն օրու այ մի մասն անց է կացնում զգրոցում՝ նորա աղղկեցութեան տակ, իսկ օրուայ մնացեալ մասն իւր ընտանիքի հետ ծնողների և միւս աղգահանների ողղկեցութեան տակ:

Անբըջացնելով խօսքս պէտքէ նկատել, որ ի նկատի ունենալով երկ-
խայի հոգեկան ոյժերի թուլութիւնը և որ ծնողները կարող են յարմար-
ուել նորա հոգեկան կողմերին, օգտակար է, որ ուսման մէջ՝ առաջին
քայլը տղան անի ծնողների անմիջական ազդեցութեան տակ, միայն թէ
այդ քայլերը կանոնաւոր լինին: Բայց որովհետեւ վերջինս միշտ կարելի
չէ կամ ծնողների աղաւթ ժամանակ չունենալուց, կամ սկզբնական ուս-
մունքի համար կարեւոր դիտութիւնների չունենալուց, և կամ ուրիշ որ և
է պատճառով: Ուստի և անհիմն չէ, որ սկզբնական ուսմունքի համար
նախադասութեն դպրոցը:

[illegible]

(*) Խօսելով զսլորացի ուսումնական եւ դաստիարակեալն ու աւել թեանց վերջ
մէնք աչքի առաջ ունինք լաւ դպրոց, որ կազմեալը պատած է մանկավարժական ուղիւ,
սկզբունքներն յիշող:

Դնչդէս վստ ընտանիքը, այնպէս էլ վստ դպրոցը, ուր բարեկարգութիւն չկայ: Եւ կորոշանում արդեւաւոր կերպով ներգործել աշակերտներին վերայ, այլ ընդ հսկառակն աւելի վստ է ներդրծում, այոպիսի դպրոցն իսկապէս չպէտքէ դպրութիւն ունենայ:

Դպրոցը բարձրեցրել հաստատարչային պարտական են թէ տէրութիւնը եւ թէ ընտա-
նիքը. որովհետեւ դպրոցը հաստատարչային կարեւոր է թէ մէկի եւ թէ միւսի համար

Տերութեան համար դպրոցը կարեւոր է, որովհետեւ նորա մէջ կրթւումին եւ դաս-
նախարարելում ապագայ քաղաքացիներ իսկ ընտանիքի համար պարոյց կարեւոր է նորա
համար, որ կրթումէ եւ դաստիարակում քնտանիքի վրայ անդամներին

ՏԱՐՈՆ

Տարօնոյ աշխատողական ղերբը, բերբերը, ժողովուրդը եւ նոցա պարապմունքը: — Սուրբ Կորապետի վանքը: — Աշտիշատի եւ ժողովրդական ներքին ձգտումն զեպի ալ սրբավայրերը: — Ժողովրդական մի բանի սովորութիւններ: — Արածանին, եւ իւր ջրվիժը եւ Խիժնոն քաղաքի աւերակները:

Հայաստանը պատմական մի աշխարհ է. նորա ամեն մի վայրերը զարգաւած են այնպիսի գեղեցիկ պատկերներով, որոնք տեսնողին զարմացման եւ ապշութեան առիթ են լինում. նորա խրաբանելի բաւականների խրաբանելի խորշերում կանգուն կան անմահ արձաններ, հոյակապ քաղաքների եւ անտառի բերդերի աւերակներ. եւ այնպիսի հիւսիսներ, որոնք յիշատակուած մեզ գեւեւս մի նախնի թագաւորութեան հոգի եւ ահարկու ախրապետութեան հետքեր. այդ գաւառներից մինն եւս Տարօնն է. այն բարձունքն՝ ուր Մամիկոնեանք սկի առան, զօրացան, յաղթահարեցին, կանգնելով ամուր քաղաքներ եւ բերդեր, թշնամոյն ուժն ու զօրութիւնը խալած նուազեցրին, ներկեցին իրենց արեւմբ. նորա գետերը եւ հայրենեաց ազատութեան հետ կեցեցին իրենց ընթացքը արհամարհելով գերութիւնը. Տարօն պատերազմական զինացիներին լծակից՝ ծնաւ նոյնպէս լուսաւորութեան եւ յառաջադիմութեան հերոսներին, իսկ հայրութեան զարգացման այն լուսաւոր աստղերին, որոց արձախած լուսոյ ճառագայթներովն է միայն՝ որ այսօր հայրութիւնն յառաջադիմութեան քայլեր է առնում գրեթէ ազատ քաղաք ոչն անյատակ անդունդը գահավիժուելու վտանգէն, ուր շատ ազգեր գահավիժեցան:

Սեր պատմութեան մեջ ամենահին ժամանակներից յիշատակուած երկրներից մին է Տարօն. նորա բնակչութեան սկիզբը Մովսէս Խորենացին պատկէ է յիշատակում «Յետ նաւելոյ Քսիսութիւնից ի Հայս. եւ զիպելոյ ցամաքի գնաց, ասէ՛ք մի յորդանոն նորա կոչեցեալն Սիմ. ընդ արեւմուտս հիւսիսոյ զիսել զերկիրն, եւ զիպել զաշտի միւսմ. փոքու ան երկացեալ նախ միով լերամբ, զետաց ընդ մեջ նորա անցանելով, ի կողմանս Ասորեստանի դադարէ առ գետովն երկլուսնեայ աւաւս, եւ անուանէ յանուն իւր զԵսաւն Սիմ, եւ դառնայ անդրէն յարեւելս հարաւոյ ուստի եկն, իսկ ի կրսնեազունից որդւոյն նորա Տարբան անուն երեսուն ու սօրերօք եւ հնգետասան դստերօք եւ նոյնն արամբք մեկնեալ ի հօրեն, բնակէ անդրէն ի նոյն գետեղերին, յորոյ անուն եւ զգաւաւն անուանէ Տարօն. ձիւղ այս նկարագրութեան համաձայն ցարք կան այդ բնակչութեան աւերակներ, որին ժողովուրդը անուանումէ Տաշն. Արածանի ալ կողմն:

Տարօնը գրեթէ չորս կողմից սահմանափակուած է լեռներով. հարաւն զեպի արեւմուտք ձգուում է Ծորսի լեռնաշղթայն իւր ձիւնապատ գահավերսերով եւ խառնուում է հիւսիսէն եկած Բննակնեան բազմաբաղաձիւ շղթայի հետ, թողնով միմիայն մի նեղ անցք, որ բէր է ասուում, ուստի անցնող ճանապարհը Տարօնին միացնումէ Հաշմանից աշխարհի

հետ. իսկ դեպի արեւելք ընդարձակուումէ դաշար և այնտեղ իսկ սահմանափակուում Հարքայ լեռնելով. Տօրոս լեռանց այս ճիւղը որ անցնումէ Տարօնոյ աշխարհից. մի բարձր բարձրաւանդակ է ներկայացնում 3000- 35000, բարձրութեամբ, բայց կան և այնպիսի բարձր գագաթներ, որոնք գրեթէ ամառնային սաստիկ շոքի ժամանակն իսկ ձիւնապատ են. սոցանից է սուրբ Մարտիկի գագաթը յաւերժակայ ձիւնով պատուած. լեռներէ հողը առհասարակ կրօտ և աւազոտ է. բայց այնու ամենայնիւ բնութիւնը նորան պարզեւած է ամեն ճօխ հարստութիւններ. լեռներն առհասարակ ծածկուած են անտառներով սակաւ բացառութեամբ. անտառները կազմուած են տերեւախիտ կաղնիներից, բարձրաբերձ բարախներից, կաղամախներից, հացենիներից ևլն. շատ տեսակ ծառերից, որոնք առատ փայտ են մատակարարում ժողովրդի անսնսական գործածութեանց, այսինքն շինութեանց, վառելիաց և անասնոց պաշարի ևլն. բայց նոյնպէս գանձումեն և վայրի պտուղներ, որոնք գարձեալ մեծ օգուտ են տալի ժողովրդիսն և կազմում նոցա աշնանային միջոցը. շատ անգամ ի վաճառ են հանում. դրացի գիւղերում, ինչպէս են քարձին, գառնիճ, ալոճ ևլն. Բացի այս անտառների հարստութիւնից ունի և հանքեր. իսկ 1865-1869 թուականների միջոցներում վանքի աշակերտներից մինը որ Սասուն էր գնացել վարժապետելու, պատմում էր թէ «մի օր աշակերտներով մէկտեղ գրօսեկուս գնացինք լեռներում, մի տեղ կար լեռան կողքում. փոքր տարածութեամբ, որոյ քարերը կարծես ոսկիից էր ձուլուած. անտեղով որ անշուշտ գառնեղջ հանք պէտքէ լինի. յորդորելով գիւղացիներին ծածկել ատի հպով. իրեն այդ ասածներին ապացոյց բերած էր մի կտոր քար, որ աննոյն անշուշտ ձուլուած ոսկեոյ կտոր կկարծէր. կայ և մատանոյ հանք, նոյնպէս հոյակաւ և գեղեցիկ քարահանքեր, օրօնցից նշանաւոր է Բնակեանք քարահանքը. իսկ Տարօնոյ դաշար մի բնական պարաւել է բոլոր բուսական գեղեցկութիւնների, նա մի գրաւաթի հովիտ է. ուր գանուում են ամեն տեսակ բոյսեր. գարունը նորան զարդարումէ կանաչազարդ և հանրածաւալ գորգով. մայիսը գեղերփնում է զայն ամեն տեսակ գոյներով, լուրջ մի կողմ է վառվում, Ժառանգ և անտառ միւս կողմն իրենց անուշահոտութիւնը բուրում. ապրիլից մինչեւ միւս կողմն աղբիւրների գալարազեղ վայրերը կրակի գոյնով փայլեցնում. Եթէ ասեմ նաև բժշկական մի ծաղկանոց. էս չեմ սխալուիր, վասն զի գանուում են այնպիսի բժշկական ծաղիկներ, որոնք ցուրտ են փարապում և վերքեր են բժշկում տեղի քիչ միջոցում. քան օտար երկրներում նոյնպէս քարածած գեղերը. օրինակի համար այստեղ յիշեմ մի քանիսը. Խոտը գամի բոյս է փոքրիկ մեծութեամբ. նորա բաժակը և պսակը վարդի կոկոնի է նմանում. բաժակաթիւնը պատում են պսակին, իսկ պսակաթիւնը փոխադ են գեղին թերթիկ և արմատ ունի. երբ պատահի աչքացուս որ յաճախ և սովորական է գիւղերում, գնում են և կտրում նորա արմատը և կաթից քիչ գնում են կոպերի վերայ, և ապա մատուտակի թուփերից

խոյ գնելով աւքերի վերայ կապումեն և քիչ անցնելոց յիտոյ արիւնը
հեղեղիւնման է վաղում արտերի վերայ որից և անմիջապէս սկսում է աւ-
քը լաւանալ։ Գարձեալ ճիճու խոտ, թթու համ ունի քործածումն նո-
քայ որոնք ճիճու ունին որովայնում և յաճախ սրտերնին խառնումէ։
Իւրեքը որին Անդղիացի ճանապարհորդք անմահութեան բոյս անուա-
նեցին ևրն և ուրիշ բոյսեր, որոց հետ և կապում կան մի քանի ա-
ռասպելներ։ Թողովուրդն ասումէ թէ՛ մի բոյս կայ որը օձին միայն
յայտնի է և սկսում է ու իւր խորագէտ իմաստութիւնը ստանում, և
թէ կեանքով իսկ նորոգում, որոյ համար իսկ շատ հետամուտ են լի-
նում զայն գանելու։ Այդ գարձեալ մի ուրիշ բոյս, որը ուտելով, ասու-
մեն թէ՛ մարդիկ գարձեալ երկարակեաց և իմաստուն կլինին, այդ բոյսը
քաղած ժամանակ սկսում է զուսանների ձայներ լսուիլ։ Մի երիտասարդ
մի օր գնում է գաշալ և մի կանաչ տեղ նստում է և սկսում իրեն հա-
մար ձեռքով կանաչ քաղիլ և ափի մէջ ժողովել և ապա թափել։ Այդ
գործողութիւնը կատարած ժամանակ մինչդեռ կանաչը ափումն էր՝ յան-
կարճ լուռութեամբ կրգի ու պարի ձայներ, և կարծումէ թէ՛ զիւրիցն են լսու-
մի ձայները։ Թափում է կանաչը և սկսում է վազել։ Բայց նոյն բազկին
ձայներն արդէն դադարում են։ Ոչինչ չհասկանալով այդ գեղքից, դառնու-
մ է և պառաւ մօրը պատմում, որին պատասխան ընդունում է թէ, այդ
այն բոյսն է եղեր ափից մէջ՝ որը ուտելով մարդիկ երկարակեաց և իմաս-
տուն են լինում։ Երիտասարդը վերադառնում է, բայց ոչինչ չի գտնում։
Մտաւորը՝ որին ժողովուրդ լռաակ է ասում, արմատը մարդոյ դէմքի
նման է, և հանած ժամանակ, ասում են, սաստիկ ձայն է հանում։ Այսպէս
ահա այս գրուցուածքներն իսկ ապացոյց են Տարօնում այդպիսի բոյսերի
յաճախութեան՝ որից հազարաւորներն ինձ անձանօթ են։ Բուսական այդ
պերճ ճոխութեան պատճառը նորա արդաւանդահող և ջրաւա լիւնն է։
Տարօնոյ ամեն մի վայրին ուսպում են տեղանակի աղբիւրներով, հեղա-
նահ առուակներով, յսակ վտակներով, որոնք թաւալ թաւալ կարկա-
ջելով Բնակներն և Տօրօսեան բարձունքներից՝ իջնում են դէպի Մեղրի և
Արածանին, որոնք իրրեւ երկու հարազատ սիրելիք գրկախառնելով Տա-
րօնոյ գոշանում, պատում են Տօրօսին ահեղամուտիչ հոսանքով գնալ
խառնուիլ Ափրատի հետ և կազմել մի երեքութիւն։ Արածանոյ մէջ՝ աջ
կողմից թափուում են բազմութիւ վտակներ, որոնցից նշանաւոր է Վանկոյ
վտակը, որը սկիզբն է առնում բազմասար լեւներից, իսկ Մեղրիի մէջ ձախ
կողմից թափուում է Գառնոյ կամ Մշոյ գետը, որը սկիզբն է առնում Տօրօս
լեւներից։ Արածանին վերայ Սուլուխ գիւղի մօտ շինուեցաւ մօտ ժամանակ-
ներս մի կամուրջ, որը գիւղի անուամբ ասում է Սուլուխոյ կամուրջ։
Նոյնպէս Մեղրագետի վերայ կայ համանուն կամուրջ։ Տարօնոյ ջրոց ա-
ռաստութիւնը կրկնապատկում է նորա ճոխ արդաստ որութիւնը։ Հողը ար-
դաւանդ է և բերրի, և որովհետեւ տաքութեան կողմից վեցերորդն է հա-
յաստանի գաշերի մէջ, հաւաքաւ բուսցնում է հառցնում բազմա-

տեսակ արմուխք և պտուղ. առաւելագէտ աստուծոյ լինում հետեւալ արմախքները, ցորեն, դարի, կորեկ, կտաւառ, ծխախոտ ևն. իսկ պտուղներէից լինումեն, խաղող, խնձոր, տանձ, սալոր, դամոն և ուրիշ պտուղներ, զորս չեմ կարող յիշել և ասել մի առ մի, բայց չմոռանամ Տարօնոյ Վաղէն, որը իրեն միայն է յատուկ և արժան է յիշատակի. նա իջնումէ գրեթէ մայիսի և յունիսի միջոցներում կաղնու տերեւերի վերայ ճիւղ մեղրի պէս. ժողովուրդը գնումէ ընտանիքով կարում թուփերը, լուսնում են և ստանումեն բոլոր, և կամ չարացնումեն և հաց են կազմում՝ դազպէի այդ ալիւրից. Կենդանիների կողմից հարուստ է նա դարձեալ, և նորա երկրագործ ժողովուրդը գտնումէ նորա մէջ այն ամեն կենդանիները, որոնք հարկաւոր են երկրագործութեան. իսկ հաւերից գտնուումն սագ, բազ, արօս, կարապ, երկու հիւրերը կռունկ և արագիւր և ուրիշ շատ մանր երգեցիկ թռչուններ. ձկներից յատուկ կայ Տարօնոյ Կաթալէսիլը և Կեղեկը. Տարօնոյ օդը խիստ դեղեցիկ է և բարեխառն. դարնան ժամանակ մի նախանձելի պտակեր է ներկայացնում իւր կանաչագարգ դաշտերով արեւըրաց այն դեղեցիկ վայրերի կարգումը, որոնք մի յատուկ նշանակութիւն են ունեցել իրենց օդի լուսութեամբը. ամառը ամբ է լինում, այնքան որ լաւ հասնումէ խաղողի տանձ ևն. Աշնան ժամանակ տաքութիւնը անցնումէ և ճայելով ծառերի թուփերի թափուելուն՝ դաշտը նոր ի նորոյ վերակենդանանումէ ծաղիկներով, բայց օգոստոսի վերջերը և սեպտեմբերի մէջ եթէ ոչ յաճախ գոնէ քիչ բացատութեամբ՝ անձրեւումէ, իսկ ձմեռը ցուրտ է. մինչև 4—6 արշին ձիւն է գալիս և տեւումէ մօտ 6 ամիս մինչև մարտի վերջերը կամ երբեմն ապրիլի կէտը. Տարօնոյ նշանաւոր տեղերն են. Մշոքաղաք, որը շինուած է մի ձորի մէջ բլրակի վերայ, կռակալանիստ քաղաք է. բնակչաց մեծամասնութիւնը թէեւ տաճիկ են, այնուամենայնիւ նշանաւոր մասը Հայերն են կազմում. բաժանուումէ 5 թաղի. իւրաքանչիւր թաղը ունի իրեն անանձին եկեղեցի և ուսումնարան. — Խաղիւզ, 500 տնից բաղկացած մի գիւղ է. Խօրօնք, Հացիկք, Տրօնք, Առալ, Առինչ, Աշտիշատ, Մեղտի ևն. որոնք նշանաւոր են իրենց հին պատմական յիշատակներով. Իսկ Վանքերից նշանաւորներն են Ս. Կարապետի վանքը, Իննակնեան լերանց ստորոտում. Ս. Սահակ և Մատնափանք Աշտիշատի մօտ. Ս. Յովհաննէս և Առաքելաց վանքեր. Տօրօսի լերանց վերայ, որոնք նշանաւոր են իրենց հին լուսաւորչաշէն շինութիւններով. Տարօնոյ բնակիչների մեծամասնութիւն կազմողն Հայն է, որոց թիւը ճշիւն չգիտեմ, իսկ քրիստոնէի բացի մի քանի փեղեկից լիւսնաբնակ են. ժողովրդի պարագամունքը բացի քաղաքացիներից՝ երկրագործութիւն է և խաշնարածութիւն և մի քանի ուրիշ պարագամունք. տարին 2 անգամ երկիր են վարում, գարուն և աշուն. ստացած արդիւնքը եղանակների անուամբ անուումէ Վաղէշ և Աշիշան այդ ստացած արդիւնքները ոչ միայն իրենց է բաւականանում այլ և շատ անգամ եթէ խաղաղ ժամանակ է և առնող չլինի՝ շահմարանի մէջ փառումէ. — խաշնարածութիւնը նոյնպէս

գլխաւոր պարագոյսն էր և ամենանշանաւոր մասն է կազմում նոցա կեանքի համար հարկաւոր եղած պայմաններին. բացի դորանից ցանու մեծ քանակ և ծխախոտ մանաւանդ վերջինս, իսկ կանանց դործն է անային ներքին գործեր, տոաւելապէս պարագումեն ոչխարների բուրդը մանկու, ներկելու, դուլպաներ շինելով ծախելու, նոյնպէս և բամպակ մշակելու, գորնան ժամանակ ծամոն փորելու և շինելու. Այս բոլորը անուսն գեռ ձմեռը չեկած, իսկ երբ նա տիրումէ, արդէն բոլոր դործունէութիւնը պարտումէ. այնուհետեւ իւրաքանչիւր գիւղերում մարդիկների դործն է դառնում անասունները պահել և երեկոյեան ժամանակները յատուկ սահմանուած սենականերում ժողովուրդ և սկսել պատմական և կրօնական հին հին աւանդութիւնների վերայ խօսել, մեկնել, բացատրել պատճառները, լսել երբեմն քահանայի քարոզներին, և հարսանիքներով զբաղուել. աները շինուած են հին ձեւերով, համարեա այն ինչ որ դարերով առաջ պատմած է Քսենոփոնը, բայց ոչ այնչափ գետնափոր, փայտեայ են, կոնաձեւ դիրքով, վերեւ երդիք թողնուած. հագուստը տաճական ձեւով է. ժողովուրդը սիրումէ շատ պանդուխտ կեանք անցկոցել, նոցա պանդխտութեան գլխաւոր կետերն է. Պոլիս է. չկայ համարեա մի երիտասարդ, որ Ա. Պոլիս տեսած չլինի. ժողովրդի մէջ պահուումեն գեռ ևս շատ հին նահապետական սովորութիւնների, կան պնայիսի տներ, որոնք իրենց կազմութեամբ հաւասարում են Յակոբ նահապետի գերդաստանին, և հասնում են մինչև 70—75 հոգւոյ, որոց հսկումէ տան ձերուսի նահապետը, սովորեցնում նոցա իւր մեծ փորձառութեամբ կեանքի վաւանդութիւնը ճանապարհներն, արդելում ամեն վատ հետեանք ունեցող գործերից, և նոցա վերայ փայլեցնել միմայն զգաստութեան, հեղութեան և լաւ յատկութեան ողինքը. Իսկ դալով ժողովրդի ներքին պատկերին, նա մի պղպի է ներկայացնում. համեմատելով ուրիշ ժողովրդի հետ, իրեն վարքի և բարքի մէջ մի վեհ զգաստութիւն է երևում. նա խիստ հիւրասէր է. իւրաքանչիւր մի գիւղում չկայ մի տուն, որ առաւօտեան կանուխ եղած չվերցնէ հիւրի համար մածնի երեսից սերը, նա զրկումէ իւր մանուկներին՝ որովէս զի հաւատարմաբար կատարէ իւր պարտքը առ պատահական հիւրը, և առ պանդուխտ. կրօնական զգացմունքները նոցա մէջ խիստ զօրացած են, պահքը համարուումէ հաւատոյ մի էական մասն, ով որ պահքը ուտէ, նա այն օր քրիստոնէական պայմաններից դուրս է ինում, նորա հետ հաց չեն ուտում, նորա խմած ամանով ջուր չեն խմում մինչև միւս առաւօտ. պահք ուտողը ոչ միայն քրիստոնիայ չէ այլ և ազգութիւն է. նա քիւրդ է, նա բողոքական է, ասումեն, և այս հաստատութեան թիւերը պահոց վերաբերութեամբ այնքան զօրաւոր է ներգործել ժողովրդի մէջ, որ քիւրդերն անգամ իրենց և Հայոց կրօնի անջատման անջրպետ մի միայն պահքն են համարում, և սորա համար է մի միայն, որ բողոքականները շատ անգամ փայտ են ուտում ժողովրդից և հալածուում անդադար. Ահա այս Ցարօնն էր՝ որ Տրդատի ժամանակ արուեցու-

Սկզբնեաց աստուածի նախորարին սպանող Մամբունին՝ Ճենաց քրքմա-
ւեա և սիրամարգաշատ երկրի փոխարէն, ուր յետոյ Մամիկոնեանք զո-
րանալով՝ զայն սրբացուցին իրենց սուրբ տրեամբս և ամեն տեղ յիշա-
տակաց արժանի հետքեր թողուցին։ Այս համառօտ տեսութիւնն անկից
յետոյ դառնամ գէպի բուն նպատակս՝ Տարօնոյ սրբութեանց սկզբնական
սրբափայտներէն սկսելով։

Քրիստոնէութիւնը երբ Աբգարի ժամանակ Քաղէոս և Բարդուղիմէոս
Առաքելոց քարոզութեամբ պարզեց իւր զրօշը Հայ աշխարհի վերայ, եր-
կար ժամանակ չկարողացաւ տեսողութիւն ունենալ։ Անահատայ, Աստ-
ղկան և Վահագնի պատգամներն այնքան խոր էին ներգործել Հայ
սրտերի վերայ, որ գրեթէ անկարելի էր նոցա դարձնել գէպի ճշմարիտ հա-
ւատը։ Այդ հեթանոսական դարու խաւար աշխարհում Իննականն բար-
ձունքների վրայ իսկ կանգնած կար և մի մահան «Գիստնեայ և Դեմեա-
րեայ» որոնք Հնդկաստանից եկած երկու եղբայրներ էին և Տարօնում
ընդունելութիւն դանելով՝ վերջը աստուածական պատիւ էին ստացել ի-
րենց օնրունդէն և նշաշափումէն։ Սոցամահանը՝ ամենահարուստ մեհ-
եաններից մինն էր համարվում և կանգնած էր այն տեղ՝ ուր կայ այժմ Ս.
Յարութեան կաթողիկէն և երբ երկրորդ անգամ աւելի պայծառ ծագեցաւ
հայութեան մէջ քրիստոնէութեան լոյսը, երբ Պարթևն Գրիգոր իւր հըն-
գիտասանամայ կալանաւորութիւնից յետոյ ելաւ այն մութ և խոր
գուրէն աստուծոյ ճշմարիտ հաւատը և իրեն հետ վերբերելու Հա-
յութիւնը՝ անհաւատութեան գուրէն՝ վերածնելով զայն Յիսուսի Ա-
ւետարանի հաւատով, սարսափելի ընդդիմութիւններ գտաւ նա աստ-
մեհնական զրօշը դողող կերպիւ կանգնեցաւ խաչի զրօշին ընդդէմ՝ և
ահեղ սպանողիքներով որոտաց խաչի փառքը անշքութեան վերածն-
լու։ Այստեղ Մեղակեա քրմապետը վստեց Տարօնեցոյ՝ յանուն Վա-
հագնի և Դեմեարեայ զրգուելով զնոսա խաչին գէմ, սակայն չյաջողեց
այդ նորան ընկնելով նոքա իրենց մեհեանների աւերակների վերայ, խաչը
յաղթանակեց, դեերը հալածուեցան և քրիստոնէութեան զրօշը անցնե-
լով արեան հեղեղներից՝ կանգնեցաւ առաջին անգամ Իննականն բար-
ձանց վերայ, անդ հիմնուեցաւ եկեղեցեաց անդրանիկն և առաջին անգամ
հնչուեցան այն հրեշտակական նուագները, որոնք ապա արձագանք տուին
ամբողջ Հայաստանում։ Լուսաւորիչն հաստատելով այստեղ քրիստոնէու-
թիւն, կաղմումէ մի միաբանական ուխտի եղբայրութիւն, գլուխ կարգելով
նոցա Ջենոբ զլակ՝ Ասորի եպիսկոպոսը, որոյ գերեզմանը ցարդ կայ վանքի
պարսպից գէպի հիւսիս մի բլրակի վերայ խաչքարով հանդերձ, որ շա-
րունակուեմ ոչ թէ հիւանդներ, բժշկելը՝ այլ մի ուրիշ հրաշք դեռ ևս
գործում է։ Վանքի միաբանութեան մէջ պահուած սովորութեան համա-
ձայն, իւր երկինքը չէ ցօղում և երաշտ է սկսում միաբանութիւնն եկեղե-
ցական հանդիսի ջուր առած՝ դնում է լուալու նորա քաղանաքարը
որպէս զի անձրե գալի։ Ս. Լուսաւորիչ՝ Իննականն վանուց միաբանու-

թիւեր կարգադրելէ ետքն իջնումէ Աշտիշատ, այնտեղ իսկ կործանում
 մեհմանները՝ սրբում Տարօնը կռապաշտական կրօնքից և սովորութիւն-
 ներից. քրիստոնէութեան այս փառաւոր յաղթանակի յիշատակներն ան-
 մոռաց և անկորուստ պահպանումէ ցարդ ժողովուրդը իւր զրոյցներում
 պատմում են, որ երբ Լուսաւորիչը դէերին հալածեց՝ կաղ դեն իբրեւ այդ
 գնդի մեծ սագայէլ, ելնումէ լուսաւորչի առջև՝ երկրպագումէ, և որով
 այդ վայրերի հետ կապուած լինելով, խնդրումէ անկում. «սուրբ Լու-
 սաւորիչ, ես քեզ զուրբան, մի հաներ զիս էս տէհան, կեղնիմ քեզ փո-
 չեհան, քո փոշինը կթափեմ Փրէ պատման», այս Փրէպատմանը մի տեղ
 է, որ ժողովրդի ասածի համաձայն գտնուումէ ձեղէր-Քոթան-ձ, զա անրնակ,
 աւերակ մի տեղ է, ամեն օր փլչումեն՝ նորա պարիսպները, քարը քարի
 վերայ մնալ չէ կարող, և իբրեւ թէ լուսաւորիչը զիջած նորա խնդրին՝
 թոյլ է տուած, Ուխտաւորներն հետեւելով այդ զրոյցներին՝ մինչև ցարդ իսկ
 մեծ վախով մտնումեն վանքի փուռը և զարմալքով նայումեն հացարա-
 ների սրբած յատակի վերայ, որ փոշւոյ հետք անգամ չտեսնելով ապ-
 չումեն, Նոյնպէս Ս. Յարութեան կաթողիկէին, որ ցարդ կենումէ իբրեւ
 պատկեր նոյն ժամանակի ճարտարագործութեան, դիտելն անսում, իբ-
 րեւ թէ այն տեղ է եղեր զեւերի ժողովը, որոց հալածեց Լուսաւորիչը
 Այս պատմութիւնը միայն Տարօնեցիք չեն պատմում, այլ ուրիշ գաւա-
 ռացիք ևս, մինչև անգամ նոր Նախիջևանցիները պահպանած են այդ
 զրոյցը, 1878 թուականում, նոր Նախիջևանից եկած ուխտաւորներից
 մի բարեպաշտ անձն կաղ Գէլ պատմութիւնը մտքի մէջ պահած լինելով՝
 իբրեւ աւելի հետաքրքիր՝ մի անգամ վանքի միաբաններից մէկի հետ խո-
 օած ժամանակ հարցնումէ թէ՞ արդեօք կարո՞ղ եմ տեսնել նորան. նոյն
 իսկ այդ րոպէին Գաղ-ձ գիւղի բնակիչ վաթսամեայ ծերունի Անտօնը՝ որ
 սաստիկ կաղում էր մի ոտքից, գալիս էր դէպի վանքը, որովհետեւ իբրեւ
 հալմանգամ աղքատ, վանքի հացովն էր կերակրում իւր տունը, երբ
 ծերունին ընկնումէ չարաճճի վարդապետի աչքի առջև՝ առանց ժա-
 մանակ կորցնելու յառաջանումէ լեցնելու բարեպաշտ Նախիջևանցւոյ հե-
 տաքբերութիւնը մատով ցոյց տալով թէ «հա կաղ դեք» խեղճ ուխտա-
 ւորը, սարսափած և զեղնած երեք անգամ երեսը խաչակնքումէ՝ սակայն
 դե համարուած ծերունին առանց աներեւութանալու դէպի վանքն է գա-
 լիս. յետոյ հարցնումէ թէ, արդեօք հաւատով խաչ չհանեցի՞, որ չանե-
 բեու թացաւ. ոչ. պատասխանումէ վարդապետը կիսաժպիտ դէմքով, այլ
 նորա համար՝ որ Լուսաւորչի հրամանաւ զա պիտի կենայ մինչև աշխարհիս
 կաւարածը Ս. Կարապետի փոշին Փրէ պատման տանել թափելու. այս-
 պիսեաւ ժողովուրդը մեհմանական պաշտամունքը, կարծես, ծառայեցնելով
 Աւետարանական պաշտման, Ս. Կարապետին է վերաբերում այն ամեն
 բանը, ինչ որ Վահագնից և Անահայից ընդունել կմտաբերէին, նորան
 ընդունումն իբրեւ նշանաւոր հրաշագործ. նա բժշկումէ դիւահարներին և
 ուրիշ ցաւաբարներին, որոնք հաւատով նորան մօտենումեն. նորա կատա-

Ժած բժշկութիւնները բազմաթիւ են: Երբ անցեալ ժամանակներում բար-
 րորոս Բիւրդերը միաբանեցան և եկան վանքը կողոպտելու, նոցանից մինը
 հրացանով խփումէ կաթնուղիէի խաչը վայր բերելու յիտաւորութեամբ
 սակայն նա այլ ևս արեւ չէ տեսնում, և նոյն տեղը մեռած է մնում. սո-
 րանով քիւրդերը կատաղելով՝ յարձակուում են վոնքի վերայ, սակայն
 իրենց ջանքն ի զուր է ելնում. եռազլիսան մի վիշապ ահաւոր կերպա-
 րանքով նոցա յիմացն է ելնում, և վանքը բոլորովին ազատ է մնում:
 Այս և այսպիսի բազմաթիւ հրաշքներ են պատմում, ընդունում են նո-
 րան զարձակ իբրեւ արագահաս օգնական հեծած ճիրմակ ձիու վերայ, և
 շնորհատու, նորան են վերաբերում լարախաղութեան շնորհքը, ուժ տալը
 և ին՝ սոցա երազներով է յայտնվում, և պարգևում: Խաս զիւղցի Մա-
 նուկը՝ որ ահազին ուժ ունի՝ մինչև անգամ 2—3 ձիու նով կամ 2 սամա-
 խոս մեկէն է կոտրում զրեթէ ամեն վարդապետին բազմութեան առջև,
 այսպէս է պատմում իւր ուժ ստանալն՝ եթէ մինը նորան հարցնէ: «Աար-
 դելին ուխտ էի եկեր, քնիս մէջ մէկլէ ինչ տեսնամ, մէկ օտէ (սենեակ)
 մը բացուաւ առջևսի, մտայ էն տեղ տեսայ օր՝ էտ օտի մէկ դին կուժ մը
 արուն, մէկէնի կուժմը թարախ կէր, ու էտոնց մէջ լէ մէկ մարդ, ինձիկ
 օր տեսաւ՝ ելաւ, առաւ զբութնի զընձիլ, և բերեց կապեց զիմ՝ ոտներ ու
 մէջ իմ ափին լցուց մէկ բուռ կորէկ, ու ցորէն, որ իրար էր խառնուկ, ու
 ըսաւ ընձի, «դէ զէտոնք ջոկէ»: Ես լէ ջոկեցի ու հպամ զձեռքերս լէ կա-
 պեց ու ըսեց «թութմէկ», ես լէ որ թութմեցի, զնձիքին հազար փշոր եղաւ,
 ես լէ ձէնիցը խրափ, որ երազ էր, ու էն օրից էտ խուժաթ եկաւ
 իմ վրէն»: — Անտարակոյս է այս, որ անշուշտ ժողովուրդը պիտի յա-
 ճախէ այն սրբավայրը, որոյ հետ կապուած է այսպիսի պայմաններով,
 հինգ տաղաւարին ևս ամեն կողմից խուռներամ զիմումեն անդ, կատա-
 րում իրենց ուխտը և վերագնանում, այդ ժամանակուայ նոցա կեանքը
 անկարելի է նկարագրել, ամենքը զարդարուած հարսանեկան հանդերձնե-
 րով, պարումեն, երգում, ուրախութեան և ցնծութեան ձայներով, օղը
 թնդացնում, մի կողմ ձիարշաւ, միւսը լարախաղ, մի ուրիշ տեղ 7 տա-
 րի ծոմ պահող աշղներ, հին գողթան վիպասանաց նման իրենց բամբուռ-
 ները ձեռքերնին առած՝ ասպարէզ են ելնում, երկինքն ու երկիր, մենա-
 մարտութեան հանդիսի են բերում, հակառակ զիմառնութիւններով խօ-
 սում, և երբ մէկն յաղթէ՝ դառնումէ փառքով իբրեւ Ողիմպիական
 խաղերէ դարձող մի զիւցաղն, դափնիներ ընդունելու, նորա քնարի թի-
 շերը ամեն տեղ հնչում են Ս. Կորապետի անունը, իսկ ինչ է այն յաղ-
 թուողի վիճակը, ո՞հ յուսահատութիւնից կրակ զարձած, փշրումէ իւր
 քնարը և գառնում կրկին 7 տարի ևս պահք պահելու, և նոր քնարով
 նոր ասպարէզ ելնելու, ահա այսպիսի գեղեցիկ հանդեսներից յետոյ շա-
 բաթ օրերում ամեն տաղաւարներին մատաղ են անում, և այդ օրն
 արդէն ուրախութիւնների վերջին օրն է, թափում են բոլոր ձիգերը, ամենի
 երակներին մէջ կենդանական արիւն է բորբոքուում, և աշխատում են որ-

չափ կարելի է մի վայրկեան չթողնել կորսուելու. իսկ երբ ծագումէ միաշաբաթի առաւօտն. ամենքը զգաստացած ջերմեանդու թեամբ քնումեն գերեզմանն համբուրելու, իսկ կանանց դասը պարկեշտ զգաստութեամբ և արաստութօր աչքով կանգնած գերեզմանի դուռն՝ առանց ներս մտնելու համարձակութեան՝ (որ մի աւանդութիւնից է յառաջացած), խընդրում են աշխարհի խաղաղութիւնը իրենց որդւոց աղատութիւն և վերադառնում: Սակայն այս տեղ ևս չի վերջանում ժողովական զրոյցներն այս սրբավայրի մասին, և որովհետեւ ժամանակի սղութիւնը չի թողլարում ինձ բոլորը շարունակել, այսչափը բաւական թող լինի, և դառնաք յԱշտիշատ:

Մի և նոյն զգացմունքներով ժողովուրդն կապուած է և Աշտիշատի հետ: Քրիստոնէութիւնից յառաջ՝ ինչպէս յայտնի է՝ Աշտիշատն իսկ մեհենական գլխաւոր մի վայր էր և քրմական կալուած. այնտեղ կանգնած կային 3 արձաններ Զփառութեան, Բազմութեան և Գեղեցկութեան իբրեւ ճշմարիտ յատկանիշներ: Տարօնոյ վարուց և բարուց: Անահատի իբրեւ մայր ամենայն զգաստութեան պաշտուում էր «Անահայ ախ» ասուած մեհենում. նորա Դիցական փառացի ոսկեպատկերը պսակուում էր այստեղ վառ վառ վարդեններով և շուշաններով իբրեւ նշան անմեղութեան: — «Ահեղահեռ» Մեհենում պաշտուում էր Վահագնի յիշատակը: Տիրարնայ այն խարտեաշ և վիշապաբաշ որդւոյն որոյ նիզակի ահագին լսատէն սարսափեցան օձեր և վիշապներ և փախչելով ծակամուտ եղան, իսկ «Ահագնի անեպիւ» Աստղիկը, վերածնող ամեն միաքերի մէջ գեղեցկութեան պատկերն ու ճաշակը: Քրիստոնէութիւնից յետոյ ճշմարիտ հաւատոյ դաշոյնը չկրցաւ խալտ ընջել ժողովրդեան մօքէն հիթանսական կրօնի այդ խաւար հեաքերը: Ժողովուրդն խարսափելով գրեթէ գնում էր այդ երկու ճանապարհները, մինչև որ հինգերորդ դարում շիջաւ հայութեան պայծառ արեղակը (Ս. Սահակ), և թաղուեցաւ Տարօնում: այնուհետեւ չուշացաւ նա ընտրել զայն իրեն զիւցաղն, իւր ամեն կապերը սերտ կերպիւ միացրեց նորա հետ, և սկսեց պաշտել նորան, այնքան գերազանց Անահայ և Վահագնի պատօնէն, որքան գերազանց է եկեղեցին՝ մեհենէն և խաչը՝ անդրինէն: Ժողովրդական հայեացքները դէպի Սահակ Պարթևը վառ են և աշխոյժ, և նորա յիշատակը անջնջելի իրենց մտքում: Նորան են վերաբերում իբրեւ բազմ ասուած հիւանդութեան բժշկութիւնը. երբ մի որ և է որ բռնուի այդ հիւանդութեամբ, այնուհետեւ նորա միաքը սկսումէ շրջել Ս. Սահակայ գերեզմանին շուրջը, մինչև որ տեսնի մի երազ, և հետևի նորան: Ժողովուրդը նորան երազների մէջ ներկայացնումէ մի ձերուհի, հազած սպիտակ, բայց դէմքը դժգոյն, նկարագրել կամենալով կարծես նորա վերջին վիշտերը, ինչպէս կրեց վատ նախարարներից: Տրտմութեամբ հիւանդին հաւատով իրեն գերեզմանի վերայ բժշկութիւն պարգեւելու փոխարէնը միայն մի զոյգ մօմ պահանջելով: Մեծ պահոց Աւագ Հինգաբութիւն կամ Աշխարհամարտան կիրակէին ժողովուրդը գնումէ ուխտի հա-

ւատով և սրբութեամբ Հայրապետի գերեզմանը համբուրելու, և իւր ցա-
ւոց բժշկութիւնն դանկելու՝ որ խիստ հաւաստեալ պատմութեան ժողովրդի
մէջ՝ հարցուր իւրաքանչիւր դքի և նա կապտմէ քեզ թէ՛ մի զիւհար տե-
սայ, որ գերեզմանի վերայ եկած ժամանակ քթի ծակերէն սկսեց հոսել
արիւն, կարկամիլ, գլխի վերայ կանգնիլ և ազատուիլ, միւսը մի ուրիշ
հրաշք՝ երրորդը՝ մի ուրիշ զարմանք, որ եթէ լսես մինչև երեկոյ վերջ
չկայ, Աշտիշատի տեղ կայ այժմ մի գիւղ Տերէ՛ր անունով. բնակիչքը
խիստ քանչ են, ասպարախաղութեան մէջ խիստ յառաջագէտ, երբ հանդէս
են ելնում՝ զարմացնում են մարդուն, այդ գիւղի շուրջը մեծ տարածու-
թեամբ բուսնումեն վայրենի վարդեր, թերեւ իբրեւ Անահայտ, նուիրական
վարդերի պատուաւոր արմատի նոր ընծիւղներ, ասումեն թէ՛ այժմ սուրբ
Սահակայ մատուռի մօտ վանքի հին աւերակների վերայ շինութիւններ են
շինել և բնակումեն: Դեռ չանցած Արածանայ ափերի վրայ գտնուող
աւերակների մօտ՝ յիշիմ և մի բան, Տարօնում քիչ են գտնուում
այնպիսի գիւղեր, որոնք չունենան իրենց Խաչ Բանդէր, այսպէս են ա-
նունւում նոքա առանձին այն անձերին՝ որոնք իբրեւ սուրբ ճանաչելու՝
մատուռներում բնակում են իրենց մէջ իբրեւ մասնաւոր վերադիտողներ,
նոքա հաւատում են որ դա հսկող է գիւղին, վարձասրում են բարիքներին
շնորհներով, իսկ ընդհակառակն պատժում չարքերին, որոնք բնութեան
հակառակ մի բան են անում. նոքա սաստիկ պատուախնդիր են. այն անձը
որ անցնումէ իրենց մատուռի մօտից, և խաչ հանելով չի համբուրում ի-
րենց որմի քարերը, նոքա երեւումեն նոցա սպառնացայտ դէմքով ձեռքու-
մը բռնած Խաչ Բանդ, որ նշան է թողութեան, և պատուիրում զգուշա-
նալ. իսկ եթէ երկրորդ անգամ անտարբեր գտնուի, նոյն անձն երեւումէ
կրկին աւելի ահեղ, ձեռքի կանանչ Մականը և՛ փոխած, հարուածումէ զայն
և արդէն այդ հարուածը կամ մահացու է, կամ պատճառ մեծ ձախորդու-
թեան, ջերմ կամ այլ հիւանդութիւն ունեցողները շաբաթ երեկոյեաններն
գալիս են և թուի մանուկների գերեզմանների շուրջ 7 անգամ շրջում են
ապա 3 բաժակ ջուր գլխին լեցնելով հիւանդը խոնարհումէ 3 անգամ լե-
ղուն թաթաւել ջրի մէջ, և ապա հանդերձի մի մասը կապումեն առաս-
տաղից ասելով «ըմէն ցաւ ու չոռ մնայ էստեղ» ու վերադառնումեն՝
կան դարձեալ շատ բժշկութեան աղբիւրներ՝ որոնք ցաւեր են առողջաց-
նում, Հին հեթանոսական սովորութիւններով Տարօնայ աշխարհը լի է
բազմ փորձել, թիզ չափել, ըղունկ նայել և ըն. իսկ մասնաւոր
գիւղերում գտնուում են և այնպիսի կանայք, որոնք Զուրեքշաբթի և Ուր-
բաթ երեկոյեանները, որոնց հետ կապուած են հին սովորութիւններով,
սուրբ պահելով ինչպէս Շաբաթ երեկոյ իբրեւ Կրօնական, և ապա իրով
բոլոր գործերից, տեսիլքի են գնում, այնտեղ տեսնումեն մարդոց, վիճակնե-
րը կամ լաւ կամ վատ, երբ ուզէ ասել թէ յաջող են գնում նորա գործերն,
որոյ մասին առաջարկուած է իրեն իմանալ այդ տեսիլքի մէջ, նա նկա-
րագրում է մի ծաղկալից դաշտ չորս կողմը աղբիւրներով և առուակներով

լիս դորա մէջ մի ճանապարհ, որից անցնումէ անվրդով կերպիւ, իսկ երբ կամենայ ասել թէ մահ կայ նորան դարանակալ, նա նկարագրումէ մի աւերակ, փլած և խարխալուն, որոյ մէջից անցնումէ արեան թուխ կիւրծն մի կողմ մի գերեզման փորուած և նա կէս մարմնով թաղուած անդ, որ նշան է նորա մահուան կամ ձախորդութիւնների, ժամանակի անձկութիւնը ջնեքելով այլևս խօսքս երկարաձգել այսպիսի բաների վերայ՝ անցնեմ փոքր ինչ տեսութիւն անել Արածանիի և նորա մօտ գտնուող աւերակների մասին գտնուած զրոյցներին և այդու կնիք տալ խօսքիս:

Արածանին բղխելով Բագրևանդայ Ծաղկիոյ լեռան ստորոտից և իւր մանուածապառոյտ հանդարտ հոսանքով իջնելով Տարսնոյ դաշտը պատումէ Տօրօսին մի ահեղ մոնշլէներով զնալ անցնել միւս կողմ. այդ տեղ մի սարսափելի, ահաւի, կերպարանք է պատկերացնում մարդուս աչքին, գետի երկու կողմը ահագին քարաժայռներ են բարձրանում որոց մէջ գետը խոխոչելով թափուումէ ներքե՝ կազմելով մի ջրվեժ արգարև խիստ զեղեցիկ, զիրքը սաստիկ անառիկ է, այս այն տեղն է՝ ուր Տիրան Մամիկոնեան իւր 8000 քաջերով կանգնեցաւ Հագարացի 18000 խուռն հրոսակի դէմ, որոնք անարգել յառաջած էին մինչև անդ և պիտի ջնջէր այնօր՝ նոցա եթէ Սահակ Անձեացին իւր անհաւատարմութեամբ չկատաճանէր Տիրանին. գետի ձախ կողմը կանգնած կան մի հսկայ բերդի աւերակներ, ժողովուրդը պատմում է թէ՛ դա գայլ Ահաճանի բերդի աւերակներն են, և ահա ինչպէս է պատմում նա իւր պատմութիւնը, եթէ մինը չտեսած հարցնէ նորան, «էն վախտն որ Պարսիկներ զօրեղջան ու եկան մըր աշխար դմել թալիւնը ու հետիւր տանելու կէր մէկ Գայլ Ահաճան անունով մարդ, որ շատ կտրիճ էր, եբոր տեսաւ որ պարսիկներն շատ նեղութիւն կիտեն ժողովրդին, նա եկաւ, ու էս Աուրկուռայ սարի գլխին զէտ անառիկ բերդ շինեց ու գետին վրին էլ կարմունջ շինեց գնձիւններով, ու էտ բերդի մէջ պահեց զուր տառ, եբոր պարսիկներն կզօրեղնային Գայլ Ահաճանի վրէն, ինքն զժնձիւններն կքակէր որ պարսիկներն շնչնան ուր բերդ. եբոր ինքն կզօրեղներ զգնձիւններն կթալէր գետի վրէն ու կընցնէր էն դին, հմկայ լէ կայ ուր կարմնջի օղբոր որ մէկ մաղի չափ է», ճիշդ է այդ բերդի հսկայ շինութեան աւերակները կենում են ցարդ կենում նոյնպէս և այդ քարերի մէջ մտնած ահագին երկաթները որ տեսնողին զարմանք են պատճառում, ժողովուրդը Արածանին կամ այդ տեղը իսկապէս ընդունումէ իրրև գուշակ անձրեաբերի. նոքա պատմում են որ՝ պարզ օրում կրբ պէտքէ անձրև գայ՝ նա ահագին ձայն է բարձրացնում, որից և այդ տեղը կարգաւոր է ասուում, «էնդուր համար կրսն կուրկուռայ չումքի ձէն կիտայ ուր ձէն իրեք սհաթվայ ճամբայ կերթայ, ու էտ տեղաց բոլորն էլ գիտեն որ շատ անձրև պիտի գայ», Այս բերդի արեւմտահիւսիսային կողմում կայ Ծիծեռն քաղաքի աւերակները, որոյ շինութիւնները երևում են, քաղաքի հիւսիսային կողմ զտնուումէ զեղեցիկ ապանաքարերով գերեզմաններ, ուր տարին մի անգամ վառքի միաբանու-

Թիւնը դալիս է օրհնելու և վերադառնալու, իսկ դէպ ի հարաւ կայ մի ջուր որ ժողովրդի ասածին համաձայն սաստիկ խոր է՝ պարսիկների քաղաքի կործանման ժամանակ բնակիչքը իրենց ստացուածքը հաւաքելով այնտեղ են լեցրած և մինչև ցայժմ կենումէ, ասումեն շատ անգամ հէ-րէ-էր են երևում հովիւներին և պահանջում են իրենց զոհ մի զոյգ ոչ-խար սպիտակ և սեւաւ որպէս զի բանան այդ խոր ջրի դուռը բայց հովիւները վախենալով ցարդ ոչ որ չէ փորձած այդ փորձն անել, այժմ այդ աւերակներին Զիվչեռ են ասում և եթէ չընդունենք դա Ծիծևոն անուան աղճատումը, արդէն անուէն իսկ ստուգումէ զայդ իբրեւ ճշմարտութիւն որովհետև ջէ ղէ- իբրեւ քիւրդերէն բառեր թարգմանուումէ որձ-ի-ի, և նոքա այդ հայ քաղաքին մօտիկ լինելով և ծանօթ անշուշտ հայ ասացուածներին այդպէս են անուանել. բայց կանգ առնում, իմ գրչիս դու թողաւորուած չէ Տարօնոյ բաղմամբիւ աւերակներին սովորութիւններին, ժողովրդական զգացմանց դէպ ի իւր կրօնը և ըն- մասերի վերայ խօսել մանաւանդ որ շատ տեղեկութիւն իսկ չունիմ, և սրանով ևս բաւականանալով՝ առ այժմս կնքում եմ խօսքս:

Գէորգ. Ճէմ. Դ. Դաս. Աշակ.

Կ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ ՄՇԵՅԻ.

Եյս յօդուածը ևս կարդացուած է Մայր Աթոռոյս Գէորգեան Ճեմարանի աշակերտաց զրականական ժողովում,

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՆՍՈՒԹԻՒՆ

Մայր Աթոռոյս Գէորգեան Ճեմարանի սանուները ներկայ տարւոյս Զատիկի օրը շնորհ ունեցան Ազգիս Սրբապնասուրբ Հայրապետին ներկայանալ հետեւեալ ուղերձով:

ՈՒՂԵՐԶ

Ի ՅԻՇԱՏԱԿԻ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆՆ

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՄԵՐՈՅ,

ՆՈՐԻՆ ՎԵՀԱՓԱՌՈՒԹԵԱՆ

ԱԹՈՒՂԻՒՄԻՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ Տ. Տ. ԴԵՈՐԳԱՅ Գ.

ՎԵՀԱՓԱՌ ՏԷՐ,

Լոյս գերահրաշ սիւռի այսօր բովանդակ արարածոց, և խաւար թանձրամած՝ յոր բանական խորխորիք՝ հալածական ծածկի յաչաց յաներեւոյթս: Զի յարեաւ Տէր, և լոյս ծագեաց տիեզերաց՝ կանգնեալ յալթանակ գերիվերոյ ամենեցուն իշխանութեանց և պետութեանց, Յարեաւ Տէր,

անկախ մահ, խորտակեցան նիգ դժոխաց: Որ զխալթոց մահուն կարճեաց՝ Տէրն Յարուցեալ՝ գաշէ զուարթ, « արի՛ մարդ, անկեալս խաւարի՛ ահա ժամ, յորում ոչ ևս ուրիշ երբէք է խաւար: Օն ի լոյս դիմեա՛ երազ՝ հաւատք, յոյս՝ սէր կեանք յօրինեն՝ քեզ յարութեան. կեանք, որ ձգի, երկայնի անդր ևս քան զդերեզման: » Ձայս յիշատակ վերակենցաղ կենդանութեան բերէ մեզ օրս յիշատակի Տեառն Յարութեան, զարթնուլ ի քնոյ, ծնանել ի լոյս անմահութեան, յարութեան, ի լոյս, յորում՝ որ անկաւն ի փառաց՝ մարդ բանական՝ կանգնեցի ի նոր կեանս — յանմահ պատկեր Աստուածեան: Երանի՛ ում բանին միտք զգալ զոյս յարութեան. նա երանի՛ որում բանայն, զմիտս մանկանց առաջնորդել ի լոյս կենաց, ի հաստատ յոյս յարութեան — յանմահ ի կեանս:

Վեհափառ Տէր, զո՞ արդեօք քան զՎեհ Գլուխդ խնդրեցուք ի մեզ, որ զոյս միայն երկնէք ի խորհուրդս Զեր, ջանալ ջանայք ի լոյս առաջնորդել զհօտ Զեր վայրաժատին, զի լուսով ծանիցեն զանձինս և ի միութիւն կենաց գայցեն. ի դիտութիւն սնուցանէք զորդիս Զեր. ի գիտութիւն, որ զխաւար հալածէ յամենայն բանական մտաց, հետազօտեալ ի ծածուկս բնութեան զամենայն հանգամանս կենաց՝ ըստ կատարեալ բանականութեան, յորում միայն արութիւն փոխանակէ զվատութիւն՝ ծուլութեան, և լոյս բանական զխաբեպատիր օտուերս զգայականս: Անուցանէք զորդիս Զեր ի գիտութիւն, և ի բարոյականութիւն՝ առանց որոց կորեան ազգք և կորնչին:

Առ որ, Վեհափառ Տէր, բացէք զտաճարս լուսոյ, որոյ սանունքս ահա մերձեալ կամք առաջի վեհ Գլխոյդ ցուցանել զերոխտագիտութիւնս, ոչ ի ձեռն ունայն, և անցաւոր նուիրաց՝ այլ պատարագ՝ զիրաբանչիւր զիրտ և զգացումն մատուցանելով Տեառնդ: Միանգամայն մաղթանս թերմ վերառաքելով առ Յարուցեալն Յարուցիչ՝ երկարել զթել կենաց հօրդ Մերոյ ի յարութիւն բովանդակ ազգիս ի նոր կեանս լուսոյ, Եւ Դուք, Հայր, կարկառեցէք զաջ Զեր յօրհնել զմանկունս Զեր, զորս ստացայքդ երազաբայլ ևս դիմել ի լոյսն փրկաւետ ըստ խնամցոյ:

Ի դիմաց հասօրէն աշակերտաց Դեռքեան ձեռնարանի:

ԱՇՍԱԿԵՐՏ Զ. ԴԱՍ. Թ. ՊԱԼԵՍՏ.

Ի 1884 - Դ, Ապրիլ 12:

ՆԱՄՍԱԿ ՄՈՍԿՎԱՅԻՅ.

Մոսկվայի Հայ Ժողովրդականք մի փառաւոր գործ կատարեցին իբրեւ առ հաւատչեալ երախտագիտութեան: Նոքա Օգոստոսիառ Աղէքսանդր Բ. Կայսեր կսկծալի մահուն ամենատխուր արկածի օրից, եօթնօրեայ հոգեհանգստեան տխրաշուք բարեմաղթութիւնները կատարելիս յորդ արտասուօք ցողեցին Աստուծոյ տաճարը և խղա՛ որոշեցին սխառաստել մի մեծագին

Հարտարարուեստ պսակ արծաթեայ շրջապատեալ զափնիով և երկներանգ ծաղիկներով Կայսեր դագաղի համար: (Московскія Вѣдомости 15 марта): Ժողովրդական հանրագրով այս պարտաւորութիւնը յանձնուեցաւ ինձ, վսեմաշուք Յովհաննու Յովնանեանց և Մեծապատիւ Գէորգայ Լիւնսդեանց: Մարտի 13-ում ուղևորելով Մոսկվայից Ս. Պետերբուրգ, 14-ում ներկայացանք նախ Մոսկվայի ընդհանուր կուսակալ իշխան Գոլցօրուկինի և ապա ներքին գործոց նախարար Վսեմ. Կոմս Լոռու Մելիքեանցին և ստացանք բացարձակ հրաման տանել նոյն իսկ երեկոյի հոգեհանգստեան պաշտօնի ժամանակ Ս. Պետրոսի, Պօղոսի եկեղեցին և մատուցանել Օգոստ. փառ նշխարաց արժանայիշատակ հանգուցելոյն:

Եկեղեցումը ժողոված էին արդէն հանգուցելոյն Օգոստափառ եղբարքը Կրիկը և բոլոր Կայսերական արական սերունդը, արտասահմանից եկած իշխանք, արքայազուկք և զեսպանք. նմանապէս Ռուսաստանի բարձր դասակարգի անձինք և կարգաւ երկու դուռ կանգնած սպանում էին զիմաւորել Կայսեր և Կայսերական զերդաստանի սգազգեաց թագուհեաց: Եկեղեցւոյ դրան առաջ դիմաւորեց մեզ բարձրատիճան հանդիսապետը իմ երկու մեծապատիւ ընկերները բարձրացուցին պսակը և ես ոսկեաւոր լայն ժայռաւէնները և առաջնորդութեամբ հանդիսապետի և երկու սենեկապետների մօտնք տաճարը և ծանր քայլերով գնացինք առաջ մինչև արքայական դուռը. տանայն կողմերից կտրուով ժայռաւէնները՝ լսուում էր մի ընդհանուր շուռկ Բрмянекая Депутация изъ Москвы. (Հայոց երեցփառանութիւն ի Մոսկվայէ) բնմի առաջից դարձանք զէպ արեւմուտք և հանդիսապետի կարգադրութեան համաձայն ես միայն խոնելով պսակը աստիճաններից բարձրացայ զէպի դագաղի բարձրաւանդակը, և զրի պսակը նշանակած տեղը և ընկերացս հետ համբուրեցինք բարեբար թագաւորի արիւնիաներէ օծեալ սուրբ Աջը: Մինչ մեք իջանք աստիճաններից և կանգնեցանք մեզ նշանակեալ տեղը, և ահա մօտան եկեղեցի Կայսերական տունը սգաւոր թագուհիք և նոցա հետ միանալով Կայսերազուկը շրջապատեցին դագաղը սկսաւ հոգեհանգստեան պաշտօնը, որ տեւեց մի ամբողջ ժամ:

Օգոստափառ հանգուցելոյն երեսի կերպարանքը անփոփոխ էր. իբրեւ կենդանի կնիքէր, հազիւ տեղ տեղ նշմարուում էին վէրքերի փոքրիկ գիծեր. առողջ ձեռքի տակ աննշմարելի էր միւսի պակասութիւնը, հագցրած էր իւր սիրած բլաւրէյէ շքազրհստը, կուրծքի վերայ դրած էր ձուաչափ երկու Բարալէնէր Յիսուսի և սուրբ կուսի պատկերներով, որոնք զբքի նման փակուած կրում էր հանգուցեալը փոքր ժայռաւէնով իւր կուրծքի վերայ զգեստի տակից: Կուրծքից զէպ ի վայր մարմնոյ միւս մասը ծածկուած էր արքայական դիպաղարդով և ծաղկեայ փունջերով: Դագաղի զլնի վերեւ կանգնեցրած էր Կայսերական գրոշակը, նոյն իսկ կողմը սեղանների և ոսկեթիւղ սփռոցների վերայ կարգաշարուած էին Կայսերական նշանաւոր թագերը, զայիսոնը և երկրագունտը. իսկ ոտքի կողմը մինչև 84 բարձր

վերայ շքանշանները: Դագաղի պատուանդանի և վանդակապատի շուրջը ծածկուած էր զանազան քաղաքների, Տէրութեանց, աղզութեանց և ընկերութեանց մատուցած պսակներով: Տաճարի միջնագմբէթի ջահի տեղից կախուած էր մի մեծ թաղ, որի միջից դէպ ի վայր տարածուում էր շքեղ հովանին, որոյ երեսը արծաթ զիպայ, ներքին կողմը սպիտակ թաւիչ սեաւ մանրիկ ագիններով, արքայական ծիրանւոյ օրինակաւ՝ հովանին չորս ծայրի բաժանած՝ միանում էր տաճարի չորս սիւներին, որոնք ծածկուած էին ոսկեթել զիպաներով: Եկեղեցւոյ բոլոր սիւների և որմերի վերայ ամենայն տեղ հիւսուած էին դափնի պսակներ: Որոց մէջ ոսկեառաւորով փայլում էր ԱՂԷՔՍԱՆԴՐ Բ. անունը: Բարձրաւանդակի չորս անկիւնի վերայ հերթակալ էին չորս բարձրաստիճան գնեւերաներ և երկու երկու աշտուական զինուորաց զարոցների աշակերտներ:

Հոգեհանգիստը վերջանալից յետոյ՝ երբ հերթակալ քահանայն սկսաւ կարգալ Յովհաննու Աւետարանի գլուխը լուռ ձայնով, առաջ եկան կարգաւ Կայսերական սգազգեաց թագո՛ւհիք, թագաւորք և այլք, համբուրեցին հանգուցելոյն աջը և ես մինչ դագաղի մօտ կանդնած դիտում էի իմ վերը նկարագրած տեսարանը, այլք ևս ուշադրութեամբ կարդում էին մեր մատուցած պսակի վերայի ժապաւենների ոսկեառա զրուածքը՝ «Великому покровителю Армянской церкви, царю освободителю, отцу благодѣтелю, Александру II. отъ Московскаго Армянскаго общества». (Մեծի խնամակալի Հայոց եկեղեցւոյ, Ազատարար թագաւորի, բարերար Հօր Աղէքսանդր Բ. Մոսկվայի Հայ հասարակութիւնից:)

Հետեւեալ օրը 15 մարտի կատարուեցաւ նոյն եկեղեցւոյ մէջ թաղման ախուր հանդէսը և ամփոփեցաւ մարմինը աջակողմեան դասու սեղանի առաջ, Թաղմանը ներկայ գտնուեցան միմիայն Կայսեր գերդաստանը, Եւրպիոյ թագաւորաց առաջին կարգի ներկայացուցիչները և Ռուսաստանի առաջին երկու բարձր դասագրքի պաշտօնեաները: Իսկ քաղաքումը միայն լսուում էին թնթանօղների որոտալի ձայները:

Մենք ևս Պետրբուրգի մեր համազգեաց հետ եկեղեցանալով սրբուհւոյ Կատարինեայ եկեղեցւոյ մէջ, Սուրբ Պատարագից յետոյ կատարեցինք հոգեհանգիստ, ուր ինձ վիճակեցաւ խօսիլ մի քանի խօսք հանգուցելոյ յիշատակին, և՛ մաղթել նորադուստի Կայսեր Աստուծոյ հովանաւորութիւնը և առաջնորդութիւնը դէպի բարին և կատարեալը:

Մոսկվայի պատգամաւորքս արժանացանք նորապսակ կայսեր ներկայանալու շնորհացը 17 մարտի 12/1, ժամու աւուր: Աննիշկենի պալատի մէջ, մեծ դահլիճումը՝ ուր կարգաւ կանգնած էինք՝ մտաւ ԿԱՅՍԸ Կայսրուհւոյ հետ և թագաժառանգ մանկան հետ, որոնց առաջնորդում էին իշխան Դօլկորոկի: Մոսկվայի ընդհանուր կուսակալը և կոմս Լօռու Մելիքեանից նախարարն ներքին գործոց, Կայսրը ասաց յիտազայ խօսքերը՝ «Տնայր, ես ցանկացայ առաջ քան վերադարձ մեր Մոսկվա, տեսնել ձեզ եւ անձամբ յայտնել ձեզ իմ շնորհակալութիւնը, որ դուք անշնատանք կրեցիք զալ, ց'յց տալ ձեր ցաւակ-

յութիւնը եւ հանգուցեալ իմ հայրիկի (ՃԱՏՈՒՄԻ) Թագաւոր Կայսեր յարգանք եւ ջերմեռանդութիւնը որ միշտ ունէիք առ ինձ: շնորհակալ եմ եւ դարձեալ շնորհակալ եմ, յուսամ եւ յայսմ հետէ նոյնը եւ առ իս, վայելել ձեզ հետ բարօրութիւն եւ հանդիպել ձեզ ուրախ դէպքերում: Պատգամաւորաց բարձր և ձիգ կեցեաները թնդացրին դաշխիւնը:

Այսօր վերադառնալով իմ պատուական ուղեկիցների հետ Մոսկու պարտք ինձ համարեցի յանձնել այս անգըն պարբերական հրատարակութեան:

ՅԱՆՈՐ ԱՒԱԴ ԲԱԶԱՆԱՅ ՍՈՒՐԵՆԵԱՆՑ

15 Մարտի 1881 ամի

Մոսկու:

Մարտի 9ին Պարսից Օգոստոսիառ Հաճի հօրեղբայր Սուլթան Մուրատ Միրզա իշխանը իւր Մէքքէ ուխտագնացութենէն դարձած ժամանակ ցանկացաւ այցելել և Մայր Աթոռոյս ուր դուռ և արժանաւայել ընդունելութիւն:

Կէս ժամուշափ Աղգիս Վեհափառ Հայրապետի հետ տեսակցելուց ու խօսակցելուց զինի ցանկացաւ տեսնել և Մայր Աթոռոյս Թանգարանն ու Գէորգեան Ճեմարանը: Որի հոյակապ դաշխիւն մէջ քաղցրանուագ կրգերով ընդունեցին Ճեմարանի սանունքը, և ապա բազմութեամբ ուղեկիցների վերադարձաւ Երեւան: Երեւանայ Նահանգապետ Նորին Գեորգեանցութիւն Պ. Հալիկով զօրապետը ուղեկից էր Նորին բարձրութեան:

Եւթարդութիւնն շնորհակալութեամբ ստացաւ «Խորհրդածութիւն Դժար» ներքին Ամերիկացու և Յաւելուածներ» գրքոյկը՝ աշխատասիրութիւն Գրիգոր քահանայի Մանգակունելոյ: Սորա մասին կիտսենք Արարատի յառաջագայ համարներում զայն կորովաւց յետոյ:

Ագրիկի Արարատի մէջ Չաշիագրեալ երգարանի մասին տպուած յօդուածի «Առ Ե. Բ. Ե.» վերնագիրը սխալմամբ բաց է թողուած:

Մեծապատիւ Գրիգոր Իզմիրեանցը ընծայեց Մայր Աթոռոյս Գէորգեան Ճեմարանի Մատենադարանին մի «Բառարան Ռուսերէնից Գաղղիերէն և Գաղղիերէնից Ռուսերէն, Մակարովի» երկու հատոր, և մի «Բաղուածք խաշակրաց պատմադրներից, Հայ աղբիւրներ Դիւլորէի» որի մասին յայտնունք հրատարակական խորին շնորհակալութիւն:

Մ Տ ՈՒՅ Ի Ե

Ստոյգ է, որ Հայն ամեն անգ
ինչ ազդի մէջ պատահի,
իւր Հայունքին մի կողմ դրած՝
հորան նմանիլ կաշխատի:

Ստոյգ է, որ Հայերի մէջ
Ով փող ունի, խելոք է,
իսկ աղքատը որքան գիտուն
լինի, դարձեալ մորոս է:

Եւ ընչինցն է.

հորանինց է, որ մեր նախնեաց
Մեր զկառնք արժանիք,
Ո՛չ հանճարի, ո՛չ գիտութեան
Տեսած եմք համ անուշիկ:

Ստոյգ է, որ Հայն ամեն տեղ,
Որքան հարուստ եւ ուժեղ,
Միշտ վիզը ճուկ ստրկի պէս
Փտարաց ոտը կկիգէ:

Ստոյգ է, որ Հայն իւր կարօտ
եղբոր կուպէկ տալ չուզէ,
Մինչդեռ հարուստ օտարներին
Իւր միլիօններ կզոհէ:

Եւ ընչինցն է.

հորանինց է, որ միշտ ստրուկ
Մարմնով ապրել սիրած եմք:
Խնրօղնութեան վեհ զգացմունք
Մեր սրտից մէջ մարած եմք:

Ստոյգ է, որ Հայն այն բանով
Բամբաստումէ միշտ Հային,
Որի համար մեծ յարգանքով
Դրուատումէ օտարին:

Ստոյգ է, որ Հայի համար
Հայի մածունն ու թանը
Անչափ քաղցր չէ երեւում՝
Որչափ այլոց չորթանը:

Եւ ընչինցն է.

հորանինց է, որ մեր մեր վերայ
Չունիմք բարի համարմունք.
Ո՛չ անձնական ո՛չ ազգային
Չունիմք պատույ զգացմունք:

Ստոյգ է, որ երբ տեսնումէ
Հայն թէ՛ օտարք քանդումեն
Իւր եղբոր տուն, մեծ եռանդով
Ինքն էլ նորանց օգնումէ:

Ստոյգ է, որ Հայն պատրաստ է
Հայի խրճիթ քանդելու,
հորա աղքատ բեկորներով
Այլոց պալատ շինելու:

Եւ ընչինցն է,

հորանինց է, որ նախնած եմք,
Չկամիմք եղբոր յաջողուած.
Մեր մեր վնասով կամենումենք
Հաճոյանալ օտարաց:

Ստոյգ է, որ երբ յանձնումեն
Հային մի զործ ազգային,
Շուտով նորա մէջ փնտռումէ
Միշտ շահերը իւր անմին:

Ստոյգ է, որ երբ հասնումէ
Հայը մի մեծ պաշտօնի,
Դժուարանումէ մտածել
Շահերը իւր խեղճ ազգի:

Եւ ընչինցն է,

հորանինց է, որ մեր միայն
Լոկ խօսքով եմք ազգասէր.
Եւ այս բառի պատրուակով
Մեր քսակ կամիմք լցնել:

Ստոյգ է, որ ամեն ազգեր
Վայելելու ազատ են
Այն իրաւունք, զոր Հայք անդամ
Մտքէ անցնել կարող չեն:

Եւ ընչինցն է.

հորանինց է, որ մեր գոյցե
Տակաւին մեր այդ իրաւանց
Համպատասխան չունիմք. ո՛չ ուժ,
Ո՛չ ապացոյցք արժանեաց:

Չվշտանա՛մք, ազնիւ Հայեր,
Այս տեսակ դառն խօսքերէն.
Ձի ցաւի սիրտ պէտք է ասել,
Այս ամենն էլ սոսոյց են:

Ս. ՎԱՐԴԱՊԵՏ.

Յ Ո Ւ Յ Ա Կ

ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՐՑԱՔՆՆՈՒԹԵԱՆ ԳԵՈՐԳԵԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱՅՆԻ

Ի 1884 ԱՄԻ.

Ս	Դասարան	Առարկա
5	Ա. Բ. Գ. Դ.	Կրօն
6	Ե. Զ. Է.	Կրօն
7	Բ. Գ. Դ.	Ֆրանսիացու լեզու
8	Ա. Բ. Գ.	Թուրքացու լեզու
9	Ե. Զ. Է.	Ֆրանսիացու լեզու
"	Ե.	Գերմանացու լեզու
11	Բ.	Աշխարհագրութիւն արդի Հայաստանի
"	Դ.	Ռուսաց Աշխարհագրութիւն
12	Ա. Բ. Գ. Ե.	Հայոց լեզու
13	Դ. Ե. Զ.	Թուրքացու լեզու
14	Ա. Բ. Գ.	Ռուսաց լեզու
15	Ե.	Տարրական սկզբունք բժշկականութեան
"	Դ.	Հայոց լեզու
16	Զ.	Տիեզերագրութիւն
"	Ե.	Հայոց Եկեղեցական պատմութիւն
18	Ա. Բ. Գ.	Ընդհանուր Աշխարհագրութիւն
19	Դ.	Ռուսաց լեզու
"	Ե.	Պատմութիւն Ռուսաց մատենագրութեան
20	Ե.	Բնագիտութիւն
"	Զ.	Տրամաբանութիւն
22	Գ. Դ.	Հայոց պատմութիւն
"	Բ.	Բնական պատմութիւն
23	Զ.	Բնագիտութիւն
"	Ե.	Ռուսաց պատմութիւն
25	Ե.	Եկեղեցական իրաւաբանութիւն
"	Դ.	Ընդհանուր պատմութիւն
26	Ե. Զ.	Պատմութիւն մատենագրութեան Հայոց
27	Գ.	Բնական պատմութիւն
"	Ա. Բ.	Զայնագրութիւն
28	Դ.	Ռուսաց պատմութիւն
"	Ե.	Պատմութիւն մատենագրութեան Հայոց
29	Ե. Զ.	Ընդհանուր պատմութիւն
"	Գ.	Զայնագրութիւն
30	Ե. Զ.	Հայոց լեզու
Յո- նիս		
1	Դ.	Բնական պատմութիւն
"	Ե.	Եկեղեցական ընդհանուր պատմութիւն
2	Ե. Զ.	Ռուսաց լեզու
3	Ա. Բ.	Վայելագրութիւն
"	Ա.	Գծագրութիւն
"	Գ. Զ.	Նկարչութիւն
"	Ա. Դ.	Տաճկերէն
5	Զ.	Բնախօսութիւն եւ Առողջապահութիւն

Հարցաքննութիւնը սկսուումէ առաւօտեան ժամը 7/ից:

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱՅՆԻ Ի ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ